

A monochromatic, blue-toned portrait of Ioan Dragoumis, a man with a mustache, wearing a suit and tie. The background is a textured, dark blue.

Ίων Δραγούμης
Στο Μεταίχμιο Ανατολής και Δύσης
ΕΚΑΤΟ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ ΤΟΥ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ, ΑΡΧΕΙΑ

Ίων Δραγούμης
Στο Μεταίχμιο Ανατολής και Δύσης
ΕΚΑΤΟ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ ΤΟΥ

ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ

Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Τμήμα Αρχείων

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΘΕΣΗΣ - ΚΕΙΜΕΝΑ

Ναταλία Βογκέικωφ-Brogan, Ελευθερία Δαλέζιου,
Λήδα Κωστάκη, Νατάσα Λαιμού, Αλέξης Μάλλιαρης, Ρόντρικ Μπήτον

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ/ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Stefanie Kennell, Jack L. Davis, Μαρία Μανουσαρίδου

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΚΘΕΣΗΣ

Βιβή Γερολυμάτου, Ανδρέας Γεωργιάδης

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ

Άντια Αδαμοπούλου

ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ - ΕΚΤΥΠΩΣΕΙΣ

Έλιξ

ΨΗΦΙΑΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ – ΒΙΝΤΕΟ

Κωνσταντίνος Τζωρτζίνης, Μιχάλης Καλογεράκης

ΤΕΧΝΙΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ

Νταρντάν Οσμάλι, Δημήτρης Γραμματικής, Χρήστος Κωνσταντής

ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

Μικρή Άρκτος, Μαρία Τσολάκη

ΘΕΡΜΕΣ ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ ΠΡΟΣ:

Γεννάδειο Βιβλιοθήκη
Μουσείο Μπενάκη, Ιστορικά Αρχεία
Sinan Kuneralp
Thomas Strasser

ΧΟΡΗΓΟΙ ΕΚΘΕΣΗΣ

Jack L. Davis & Sharon Stocker
Ανώνυμος

ISBN 978-960-7067-10-4

© 2020, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Αρχεία
Σουηδίας 54, Αθήνα, www.ascsa.gr

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική, καθώς και η απόδοση κατά παράφραση ή διασκευή του περιεχομένου του βιβλίου με οποιονδήποτε τρόπο, χωρίς την προηγούμενη έγγραφη άδεια του εκδότη σύμφωνα με τον νόμο 2121/1993, και τους κανόνες του διεθνούς δικαίου που ισχύουν στην Ελλάδα.

Ίων Δραγούμης
Στο Μεταίχμιο Ανατολής και Δύσης
ΕΚΑΤΟ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ ΤΟΥ

ΠΤΕΡΥΓΑ Ι. ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ

15.10.2020 – 15.1.2021

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ, ΑΡΧΕΙΑ

Ἡ ψυχὴ τοῦ κα

βρίσκεται σ' αὐτὸ

καὶ σ' αὐτὸς τοῦ

ὅδε ἀνθρώπου δεῖ βρισκεῖται σ' ἕνα ἄνθρωπο μόνον
καὶ γουὶ ἀνθρώπου που γεννήθηκε πρὶν ἀπ' αὐτόν
καὶ ἀνθρώπου που θα γεννηθῆ ὕστερα

«Ἡ ψυχὴ τοῦ κάθε ἀνθρώπου
δε βρίσκεται σ' ἕνα ἄνθρωπο μόνον·
βρίσκεται σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους
που γεννήθηκαν πρὶν ἀπ' αὐτόν
καὶ σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους
που θα γεννηθοῦν ὕστερα»

Ἴων Δραγούμης, *Το Μονοπάτι* (1902)

Ο Δραγούμης με τον Δημήτριο Γούναρη και την Ειρήνη Πεσμαζόγλου στην ακρόπολη του Κόρτε στην Κορινθία, 1917.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	11
1. Ιστορικό πλαίσιο	13
2. Οικογενειακό περιβάλλον	15
3. Η γεωγραφία της ζωής του	17
4. Η δράση του στη Μακεδονία	19
5. «Οργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως»	21
6. Με το βλέμμα στη Δύση: Νεο-ελληνισμός στην Τουρκία	23
7. Κοινοτισμός	25
8. Μεταξύ Μεγάλης Ιδέας και Ανατολικής Ομοσπονδίας	27
9. Από τη Βουλή στην εξορία	29
10. Μια απόπειρα και μια δολοφονία	31
11. Λατρεμένη ύπαρξη	33
12. Ο διανοούμενος Δραγούμης	37
13. Ο Ίων Δραγούμης στην ιστορία. Αποτίμηση	39
14. Μέχρι την επόμενη γενιά	41
Roderick Beaton, Ένα θύμα της εποχής του: Ο Ίων Δραγούμης και ο αγώνας για την «Εθνική Ψυχή» του Ελληνισμού	45
Roderick Beaton, A Victim of his Times: Ion Dragoumis and the Struggle for the "National Soul" of Greece	55

2

Οικογενειακό περιβάλλον Family Environment

Ο πατέρας του Στέφανου Dragoumis (1842-1923) υπηρέτησε στην βασιλική Ελλάδα μέχρι το 1872, ως πρωτοβουρ, πρόεδρος, κριτικός και δικηγόρος. Στη συνέχεια αναδείχθηκε πολιτικός σταδιοδρόμος, υπουργός Εξωτερικών και Προεδρεύων επί κυβερνήσεων Κωνσταντίνου Καραϊσκάκη (1878-1879), 1879-1882, Γεωργίου Παύλου (1882-1883), Κωνσταντίνου Καραϊσκάκη (1883-1884) και Γεωργίου Παύλου (1884-1885). Ο Στέφανος γεννήθηκε στην Αθήνα το 1872, από τον γάμο του Στέφανου Dragoumis και της Ελίας Dragoumis.

Ο πατέρας του Στέφανου Dragoumis (1842-1923) υπηρέτησε στην βασιλική Ελλάδα μέχρι το 1872, ως πρωτοβουρ, πρόεδρος, κριτικός και δικηγόρος. Στη συνέχεια αναδείχθηκε πολιτικός σταδιοδρόμος, υπουργός Εξωτερικών και Προεδρεύων επί κυβερνήσεων Κωνσταντίνου Καραϊσκάκη (1878-1879), 1879-1882, Γεωργίου Παύλου (1882-1883), Κωνσταντίνου Καραϊσκάκη (1883-1884) και Γεωργίου Παύλου (1884-1885). Ο Στέφανος γεννήθηκε στην Αθήνα το 1872, από τον γάμο του Στέφανου Dragoumis και της Ελίας Dragoumis.

Η μητέρα του Στέφανου Dragoumis (1851-1923) ήταν κόρη του ευκατάστατου οικογενειακού περιβάλλοντος του Στέφανου Dragoumis και της Ελίας Dragoumis.

Μεγαλώνοντας σε ένα μεσοστρωμένο περιβάλλον, ο Στέφανος έλαβε εκπαίδευση σε ένα σχολείο με δασκάλους από την Αθήνα και στο σπίτι του πατέρα του. Ο Στέφανος γεννήθηκε στην Αθήνα το 1872, από τον γάμο του Στέφανου Dragoumis και της Ελίας Dragoumis.

He was the 15th child of Stefanos and Eliza Dragoumis, born in Athens in 1872, in their family home on Amalios Avenue. The Dragoumis family came from Vozzafika in Western Macedonia.

His father Stefanos Dragoumis (1842-1923) worked in the field of law until 1872 as a judge and President of the Court of First Instance, and as a Criminal Court judge. A political career followed. He served as Minister of Foreign Affairs and Internal Affairs in the governments of Charilaos Trikoupi (1884-1892, 1892-1893), Prime Minister and Minister of Finance (1890-1891), immediately after the 1891 coup, Minister General of Crete and Macedonia (1912-1913), and Deputy Minister of Finance (1915-1916).

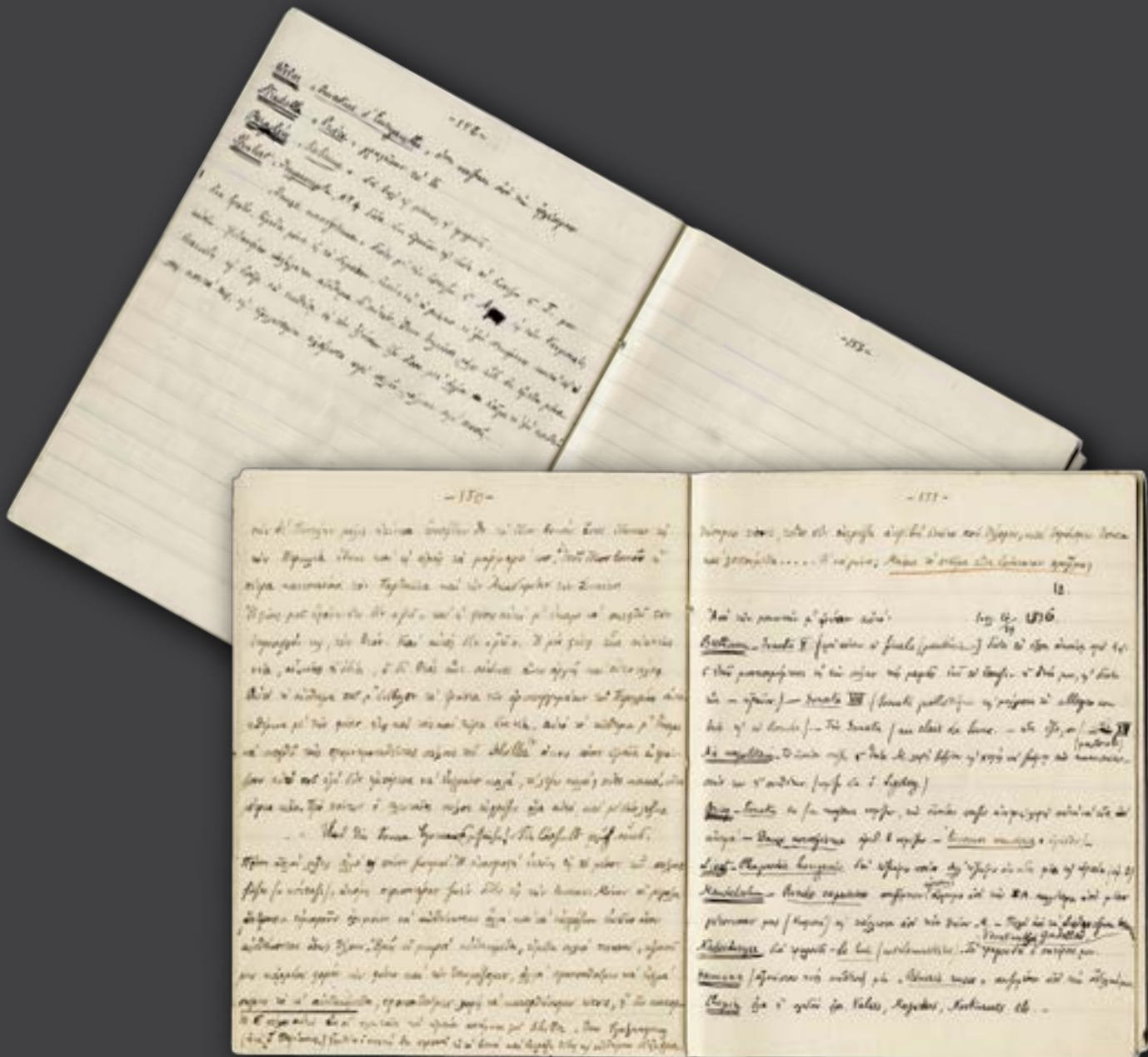
His mother Eliza (1851-1923) was a daughter of the businessman Ioannis Kontogiannakis, a banker and honorary consul general of Greece in St. Petersburg, and a Russian, Natalia Kuznetsova.

Raised in an upper middle-class environment, like with scholars and politicians, in a family with ten brothers and sisters, he received private academic lessons from his mother at home, then was enrolled at the Lyceum of Athens, where he completed his secondary education. He spoke French with his mother and siblings and was taught English by the family's governess. An inquiring mind, he kept a diary from an early age. He showed a keen interest with the aim of pursuing a diplomatic career.

Ξεχνούμε πως η Ανατολή
 είναι η κοιτίδα μας,
 λησμονούμε πως είμαστε Ανατολίτες,
 ξεπαζόμαστε από τους Φράγκους

«Ξεχνούμε πως η Ανατολή είναι η κοιτίδα μας, λησμονούμε πως είμαστε Ανατολίτες, ξεπαζόμαστε από τους Φράγκους», Ίων Δραγούμης, Νοέμβριος 1915.

«Από την μουσικήν μ' αρέσουν αυτά...», Ίων Δραγούμης, Ημερολόγιο, 17 Ιουλίου 1896.

Στις 31 Ιουλίου 1920, ο Ίων Δραγούμης (1878-1920) άφησε την τελευταία του πνοή στη Λεωφόρο Κηφισίας. Διπλωμάτης, συγγραφέας, διανοητής, οραματιστής, ανήσυχος και επαναστατικό πνεύμα, ο Δραγούμης εξιδανικεύτηκε στη νεοελληνική συνείδηση λόγω του άωρου θανάτου του. Δολοφονήθηκε εν ψυχρώ από τους πολιτικούς του αντιπάλους, μια ημέρα μετά από τη δολοφονική απόπειρα εναντίον του Ελευθερίου Βενιζέλου στο Παρίσι.

Το 1959 ο αδελφός του Φίλιππος δώρισε στην Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών (ΑΣΚΣΑ) το πλούσιο αρχείο της οικογένειας Δραγούμη, συμπεριλαμβανομένου του αρχείου του Ίωνος. Στη δωρεά προστέθηκε ο όρος ότι το αρχείο του Ίωνος θα παρέμενε κλειστό στους ερευνητές «μέχρι την επόμενη γενιά». Μετά τον θάνατο του Φιλίππου Δραγούμη το 1980, η οικογένεια επέτρεψε την πρόσβαση στο αρχείο σε επιλεγμένους ερευνητές, ώστε να αρχίσει η έκδοση των προσωπικών ημερολογίων του Ίωνος. Το 2000, με τη συμπλήρωση ογδόντα χρόνων από τη δολοφονία του και με την ολοκλήρωση της ταξινόμησης του αρχείου, επετράπη η ελεύθερη πρόσβαση των ερευνητών σε αυτό. Σήμερα μεγάλο τμήμα του αρχείου έχει ψηφιοποιηθεί και είναι προσβάσιμο μέσω του διαδικτύου.

Στην έκθεση *Ίων Δραγούμης: Στο Μεταίχμιο Ανατολής και Δύσης. Εκατό Χρόνια από τη Δολοφονία του* που διοργανώνεται από το Τμήμα Αρχείων της ΑΣΚΣΑ, παρουσιάζεται για πρώτη φορά άγνωστο και σπάνιο υλικό από το προσωπικό αρχείο του Δραγούμη, οργανωμένο σε δεκατέσσερις θεματικές ενότητες που καλύπτουν το σύνολο της ζωής του. Για την έκδοση αυτή έχουμε επιλέξει μερικά αντιπροσωπευτικά τεκμήρια από την έκθεση.

Ο επισκέπτης μπορεί να δει φωτογραφίες από την παιδική ηλικία του Ίωνος και το μεγαλοαστικό περιβάλλον στο οποίο ανατράφηκε, τα σχολικά του τετράδια και τα πρώτα του ημερολόγια. Το ιστορικό πλαίσιο τεκμηριώνεται από χάρτες της εποχής που απεικονίζουν τα διαρκώς μεταβαλλόμενα σύνορα της Ελλάδας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το 1878 (έτος γέννησης του Δραγούμη) μέχρι τον θάνατό του το 1920 αλλά και την ασυνήθιστη κινητικότητα του αστού και κοσμοπολίτη Δραγούμη. Κρυπτογραφημένες επιστολές, μυστικοί κώδικες, τυπικά μήσης σε παραστρατιωτικές οργανώσεις φωτίζουν τη δράση του Δραγούμη στον Μακεδονικό Αγώνα. Για πρώτη φορά παρουσιάζονται στοιχεία και εκθέματα που αφορούν το σύγχρονο αλλά σύντομο κίνημα του Νεο-ελληνισμού στην Τουρκία.

Χειρόγραφα από άρθρα και βιβλία του Δραγούμη, σπάνια έντυπα από την προσωπική του βιβλιοθήκη, όπως και αποσπάσματα από τα ημερολόγια του, στοιχειοθετούν τις ιδέες του περί Κοινοτισμού και Ανατολικής Ομοσπονδίας, δηλαδή τη μετεξέλιξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε ομοσπονδιακό πολυεθνικό κράτος Ελλήνων, Τούρκων και άλλων βαλκανικών λαών.

Η διαφωνία του με τον Ελευθέριο Βενιζέλο ως προς τους όρους συμμετοχής της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο θα έχουν ως συνέπεια την εξορία του στην Κορσική και την Σκόπελο (1917-1919). Φωτογραφίες από την εξορία, το υπόμνημα που υπέβαλε ο Δραγούμης από την Κορσική στη Σύνοδο της Ειρήνης στο Παρίσι (1919), αλλά και ο Τύπος της εποχής ανασυνθέτουν την κρίσιμη για την Ελλάδα περίοδο μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Στην ενότητα που αφορά στη δολοφονία του Ίωνος εκτίθεται υλικό από το οικογενειακό αρχείο των Δραγούμηδων, όπως φωτογραφίες, αποκόμματα εφημερίδων, επικήδειες κορδέλες και σχέδια της αναθηματικής στήλης που στήθηκε λίγο μετά τον θάνατό του επί της Βασιλίσσης Σοφίας, κοντά στο σημείο της δολοφονίας του.

Οι διαπροσωπικές σχέσεις του διονυσιακού Δραγούμη, η συμβολή του στο κίνημα του δημοτικισμού, η αποτίμηση της προσφοράς του στη σύγχρονη ιστορία αλλά και η διάσωση του αρχείου του από τον αδελφό του Φίλιππο ολοκληρώνουν τη θεματική της έκθεσης.

Στον κατάλογο δημοσιεύεται στα ελληνικά και αγγλικά το κείμενο της ομιλίας του καθηγητή Roderick Beaton που δόθηκε στις 15 Οκτωβρίου 2020, με την ευκαιρία των εγκαινίων της έκθεσης.

Οι επιμελητές της έκθεσης
Ναταλία Βογκέικωφ-Brogan
Ελευθερία Δαλέζιου
Λήδα Κωστάκη
Νατάσα Λαιμού
Αλέξης Μάλλιαρης

Historical Context

Ιστορικό πλαίσιο

1870

Απόφαση της Βουλγαρικής Εκκλησίας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως να κηρύξει την Εξάρχηση επί Βούλγαρους εθνικής.

1878

Πρόσκληση του Σουλτάνου να αποδεχθεί την Εξάρχηση επί Βούλγαρους εθνικής.

1878

Πρόσκληση του Σουλτάνου να αποδεχθεί την Εξάρχηση επί Βούλγαρους εθνικής.

1878

Πρόσκληση του Σουλτάνου να αποδεχθεί την Εξάρχηση επί Βούλγαρους εθνικής.

1870

Schism between the Bulgarian Church and the Ecumenical Patriarchate of Constantinople. Proclamation of the Exarchate by Bulgarian nationalists.

1878

Invitation of the Sultan to accept the Exarchate of Bulgaria.

1878

Invitation of the Sultan to accept the Exarchate of Bulgaria.

1878

Invitation of the Sultan to accept the Exarchate of Bulgaria.

- 1870** Απόσχιση της Βουλγαρικής Εκκλησίας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και κήρυξη της Εξαρχίας από Βούλγαρους εθνικιστές.
- 1878** Γέννηση Ίωνος Δραγούμη. Στην πολιτική σκηνή επικρατεί Τρικούπης.
- 1896** Ίδρυση της Κρητικής Πολιτείας.
- 1897** Πόλεμος μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ήττα της Ελλάδας. Ο Δραγούμης κατατάσσεται εθελοντικά στον στρατό.
- 1903** Βουλγαρική εξέγερση του Ίλιντεν. Ο Δραγούμης υποπρόξενος στο Μοναστήρι (Bitola).
- 1904** Θάνατος του Παύλου Μελά.
- 1905** Η Κρητική Επανάσταση στο Θέρισο αναδεικνύει την ηγετική φυσιογνωμία του Ελευθερίου Βενιζέλου. Ο Δραγούμης υποπρόξενος στο Δεδεαγάτς (Αλεξανδρούπολη).
- 1908** Επανάσταση Νεότουρκων. Η Κρήτη διακηρύσσει την ένωσή της με την Ελλάδα. Ο Δραγούμης υπηρετεί στην ελληνική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη (1907-1908).
- 1909** Ο Βενιζέλος πρωθυπουργός της Κρητικής Πολιτείας. Κίνημα στο Γουδί. Ο Δραγούμης με απόσπαση στην ελληνική πρεσβεία στο Λονδίνο.
- 1910** Κυβέρνηση Στεφάνου Δραγούμη. Κυβέρνηση Ελευθερίου Βενιζέλου.
- 1912** Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος. Απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης.
- 1913** Δολοφονία Γεωργίου Α΄. Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος. Προσάρτηση της Κρήτης.
- 1914** Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος.
- 1915** Διαφωνία Κωνσταντίνου Α΄ και Βενιζέλου ως προς τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο. Παραίτηση Βενιζέλου. Ο Δραγούμης παραιτείται από το διπλωματικό σώμα και εκλέγεται βουλευτής Φλώρινας.
- 1916** Κίνημα Εθνικής Αμύνης και προσωρινή κυβέρνηση Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη. Η «Μάχη των Αθηνών» ή «Τα Νοεμβριανά».
- 1917** Οι ΗΠΑ εισέρχονται στον πόλεμο στο πλευρό των Συμμάχων. Απομάκρυνση Κωνσταντίνου Α΄ και ενθρόνιση Αλεξάνδρου Α΄. Συμμετοχή της Ελλάδας στο πλευρό των Συμμαχικών Δυνάμεων. Ο Βενιζέλος ορκίζεται πρωθυπουργός. Εξορία Δραγούμη στην Κορσική.
- 1918** Ανακωχή του Μούδρου. Κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τις Συμμαχικές Δυνάμεις.
- 1919** Συνθήκη των Βερσαλλιών και επίσημος τερματισμός του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Μικρασιατική Εκστρατεία. Επιστροφή του Δραγούμη από την εξορία.
- 1920** Συνθήκη των Σεβρών. Απόπειρα δολοφονίας Βενιζέλου στο Παρίσι. Δολοφονία Δραγούμη στην Αθήνα. Θάνατος Αλεξάνδρου Α΄ και επιστροφή Κωνσταντίνου Α΄. Ήττα Βενιζέλου και αναχώρησή του από την Ελλάδα.
- 1921** Κυβέρνηση Δημητρίου Γούναρη. Τα ελληνικά στρατεύματα στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας.
- 1922** Κυβέρνηση Πέτρου Πρωτοπαπαδάκη. Κατάληψη και καταστροφή της Σμύρνης από τις δυνάμεις του Μουσταφά Κεμάλ. Παραίτηση Κωνσταντίνου Α΄ και άνοδος Γεωργίου Β΄. Δίκη και εκτέλεση των Έξι.

Δύο αυτοσχέδια βιβλιαράκια: «Διηγήματα διά παιδιά 4 έως 10 ετών. ΓΡΑΦΙΟΝ, οδός Σταδίου. ΑΘΗΝΑΙ 1885. Τιμ. 1. Δραχ.» και «Βιβλίον της ΕΒΔΟΜΑΔΟΣ υπό Ιωάννου Δραγούμη. Εν Αθήναις Αριθ. 1. 1885. Έτος Α!»

Ο Ίων με τον μεγαλύτερο αδελφό του Νίκο στον Βασιλικό Κήπο, 1886 περίπου.

Ο Ίων ήταν το πέμπτο παιδί του Στεφάνου και της Ελίζας Δραγούμη. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1878, στο σπίτι της οικογένειας, στη Λεωφόρο Αμαλίας. Η οικογένεια Δραγούμη καταγόταν από το Βογατσικό της Δυτικής Μακεδονίας.

Ο πατέρας του Στέφανος Δραγούμης (1842-1923) υπηρέτησε στον δικαστικό κλάδο μέχρι το 1872, ως πρωτοδίκης, πρόεδρος πρωτοδικών και εφέτης. Στη συνέχεια ακολούθησε πολιτική σταδιοδρομία: Υπουργός Εξωτερικών και Εσωτερικών επί κυβερνήσεων Χαριλάου Τρικούπη (1886-1890, 1892-1893), Πρωθυπουργός και Υπουργός Οικονομικών το 1910, αμέσως μετά το κίνημα στο Γουδί, πρώτος Γενικός Διοικητής Κρήτης και Μακεδονίας (1912-1913) και τέλος, Υπουργός Οικονομικών (1915-1916).

Η μητέρα του Ελίζα (1851-1931) ήταν κόρη του επιφανούς επιχειρηματία, τραπεζίτη και επίτιμου γενικού προξένου της Ελλάδας στην Πετρούπολη Ιωάννη Κοντογιαννάκη και της Ρωσίδας Natalia Komrthinsky.

Μεγαλώνοντας σε ένα μεγαλοαστικό περιβάλλον γεμάτο από λόγιους και πολιτικούς, σε μια οικογένεια με άλλα δέκα αδέρφια, ο Ίων έλαβε τα πρώτα του μαθήματα με δασκάλους στο σπίτι και στη συνέχεια στα Εκπαιδευτήρια Σιμοπούλου, όπου και ολοκλήρωσε τις γυμνασιακές του σπουδές. Μιλούσε γαλλικά με τη μητέρα και τα αδέρφια του και αγγλικά με την γκουβερνάντα της οικογένειας. Ανήσυχο πνεύμα, ο Ίων κρατούσε ημερολόγιο από μικρή ηλικία. Σπούδασε νομική με σκοπό να ακολουθήσει διπλωματική καριέρα.

1

2

3

1. Ο Ίων σε ηλικία ενός έτους, 1879.
2. Ο Ίων με τις αδελφές του Ζωή, μετέπειτα Ζωή Palencia (1882-1964) και Αλεξάνδρα, μετέπειτα Αλεξάνδρα Ξύδη Κριεζή (1880-1976).
3. Ο Στέφανος Δραγούμης με τη σύζυγό του Ελίζα και επτά από τα έντεκα παιδιά τους: Χαρίκλεια, Αλεξάνδρα, Ναταλία, Ζωή, Ίωνα (πρώτη σειρά, αριστερά), Ευφροσύνη (Εύφη) και Νίκο.
4. Ο Ίων Δραγούμης (πρώτος από δεξιά) με τα αδέρφια του Ναταλία, Νίκο, Εύφη και Χαρίκλεια.

4

Χάρτης της Ανατολικής Ευρώπης και της Μικράς Ασίας (1878), όπου σημειώνονται οι πόλεις στις οποίες έζησε και υπηρέτησε ο Ίων ως διπλωμάτης. ΑΣΚΣΑ, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη.

1. Αθήνα: η πόλη της γέννησης και της δολοφονίας του Ίωνος Δραγούμη.
2. Μοναστήρι (σήμερα Bitola Βόρειας Μακεδονίας): υποπρόξενος, 1902-1904.
3. Σέρρες: προσωρινός διευθυντής του προξενείου, 1903.
4. Πύργος (σήμερα Burgas Βουλγαρίας): σύντομη υπηρεσία στο προξενείο, 1904.
5. Φιλιππούπολη (σήμερα Plondiv Βουλγαρίας): προσωρινός διευθυντής του προξενείου, 1904.
6. Αλεξάνδρεια: γραμματέας α' στο γενικό προξενείο, 1905.
7. Δεδεαγάτς (σήμερα Αλεξανδρούπολη): υποπρόξενος, 1905.
8. Παρίσι: γραμματέας β' στην πρεσβεία, 1907.
9. Κωνσταντινούπολη: γραμματέας β' και κατόπιν α' στην πρεσβεία, 1907-1908.
10. Βουκουρέστι: γραμματέας α' στην πρεσβεία, 1908.
11. Ρώμη: γραμματέας α' στην πρεσβεία, 1909.
12. Λονδίνο: σύντομη απόσπαση στην πρεσβεία, 1909.
13. Θεσσαλονίκη: τον Οκτώβριο του 1912 ο Ίων αποσπάστηκε στο Γενικό Αρχηγείο Στρατού Ανατολικής Ελλάδας όπου ανέλαβε σύμβουλος διπλωματικών υποθέσεων, με ενεργό ρόλο στην απελευθέρωση της πόλης.
14. Αγία Πετρούπολη: προσωρινός διευθυντής του προξενείου στη γενέτειρα πόλη της μητέρας του (1913) και πληρεξούσιος υπουργός (1914).
15. Βιέννη: προσωρινός διευθυντής της πρεσβείας, 1914.
16. Βερολίνο: προσωρινός διευθυντής της πρεσβείας, 1914.
17. Κορσική: εξορία, 1917-1919.
18. Σκόπελος: εξορία, 1919.

Όταν γεννήθηκε ο Ίων (1878), τα βόρεια σύνορα της Ελλάδας ορίζονταν από τη γραμμή Παγασητικού-Αμβρακικού. Την ίδια χρονιά, με τη Συνθήκη του Βερολίνου, παραχωρήθηκαν στην Ελλάδα η Θεσσαλία και το νότιο τμήμα της Ηπείρου. Όταν δολοφονήθηκε ο Ίων (1920), η χώρα είχε υπερδιπλασιάσει τα εδάφη της με την προσάρτηση της Θεσσαλίας, της Ηπείρου, της Μακεδονίας, της Θράκης, των νησιών του ΒΑ Αιγαίου και της Κρήτης, ενώ με τη Συνθήκη των Σεβρών απέκτησε τον έλεγχο της Ζώνης της Σμύρνης.

Στη ζωή του Ίωνος εκπλήσσουν η κινητικότητα και οι συχνές μετακινήσεις του, φαινόμενο ασυνήθιστο για την εποχή, δεδομένων των συνθηκών (δίκτυα και μεταφορικά μέσα, πόλεμοι, διαρκής πολιτική αναστάτωση στη Βαλκανική χερσόνησο). Ως αστός και κοσμοπολίτης ταξίδευε στην Ευρώπη, ανεξάρτητα από τα υπηρεσιακά καθήκοντά του στο Υπουργείο Εξωτερικών. Οι συχνές μεταθέσεις και περιοδείες του σχετίζονταν με την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας και την ενεργό του δράση στους αγώνες του αλύτρωτου Ελληνισμού.

Αλεξανδρούπολη (Δεδεαγάτς)

Σέρρες

Βιέννη

Θεσσαλονίκη

Μοναστήρι (Bitola)

Λονδίνο

Πύργος (Βουλγαρία)

Handwritten text in French and Greek on a piece of paper. The French text includes: "d'une son tangible qui une nation, c'est le resultat d'une education commune. Avec une classe d'enseignement et un cimetiere, on a l'essentiel d'une patrie." The Greek text includes: "Επιστολή του Ίωνος προς τον πατέρα του Στέφανο, όπου του αναλύει το πρόβλημα της συστηματικής διείσδυσης των Βουλγάρων στη Μακεδονία, μέσω της δράσης των κοιμιτάτων (18 Οκτωβρίου 1903). Προσέξτε το σκαρίφημα του Ίωνος που απεικονίζει τον Έλληνα με βιβλίο και τον Βούλγαρο με όπλο και σπαθί, υπονοώντας ότι η δύναμη των Ελλήνων βρισκόταν στην εκπαιδευτική τους επιρροή και δράση." The drawing shows a Greek man with a book and a Bulgarian man with a sword.

Επιστολή του Ίωνος προς τον πατέρα του Στέφανο, όπου του αναλύει το πρόβλημα της συστηματικής διείσδυσης των Βουλγάρων στη Μακεδονία, μέσω της δράσης των κοιμιτάτων (18 Οκτωβρίου 1903). Προσέξτε το σκαρίφημα του Ίωνος που απεικονίζει τον Έλληνα με βιβλίο και τον Βούλγαρο με όπλο και σπαθί, υπονοώντας ότι η δύναμη των Ελλήνων βρισκόταν στην εκπαιδευτική τους επιρροή και δράση.

Από το 1902 έως το 1904 ο Δραγούμης υπηρέτησε σε διάφορες διπλωματικές θέσεις στη Μακεδονία, με πρώτη τοποθέτηση στο προξενείο της Ελλάδας στο Μοναστήρι (Bitola).

Στη Μακεδονία των αρχών του 20ού αιώνα κατοικούσε ένα συνονθύλευμα λαών και φυλών: Τούρκοι, Έλληνες, Βούλγαροι, Σέρβοι, Ρουμάνοι, Εβραίοι, Αλβανοί, Βλάχοι και άλλοι. Χωρίς να έχει αναπτυχθεί ακόμα η έννοια της εθνικής συνείδησης, οι κάτοικοί της αυτοπροσδιορίζονταν περισσότερο με βάση τη θρησκεία και λιγότερο τη γλώσσα. Μετά την απόσχιση της Βουλγαρικής Εκκλησίας (1870), το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και η Βουλγαρική Εξαρχία διαγκωνίζονταν στον προσηλυτισμό των κατοίκων της Μακεδονίας.

Μετά την αποτυχημένη επανάσταση του Ίλιντεν (21 Ιουλίου 1903), όταν αποκαλύφθηκε ότι οι επαναστάτες δεν διεκδικούσαν την ανεξαρτησία της Μακεδονίας από τους Οθωμανούς αλλά την ένωσή της με τη Βουλγαρία, δημιουργήθηκε το Μακεδονικό Κομιτάτο (1904), παραστρατιωτική οργάνωση, η οποία είχε ως σκοπό την ενίσχυση της ελληνικής επιρροής στη Μακεδονία.

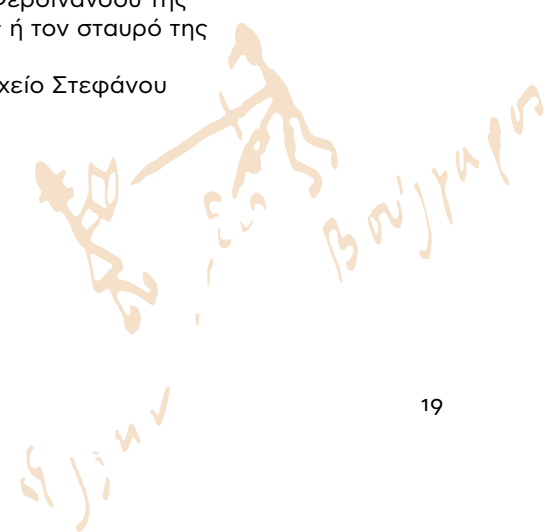
Το μυστικό σχέδιο δράσης, έμπνευσης Δραγούμη, περιλάμβανε τη δημιουργία δικτύου Ελλήνων ιερέων και δασκάλων, την ενίσχυση των ελληνικών εμπορικών δραστηριοτήτων στη Μακεδονία αλλά και ενέργειες, όπως τη «βουλγαροκτονία» και την κατασκευή «συμμοριών αγαθουργών κακούργων» για την εξολόθρευση Βουλγάρων οπλαρχηγών.

Έλληνες οπλαρχηγοί του Μακεδονικού Αγώνα στην περιοχή του Μοναστηρίου. ΑΣΚΣΑ, Αρχείο Στεφάνου Δραγούμη

Βούλγαροι κληρικοί και αρχηγοί κομιτατζήδες φέροντες στα πηλίκια τους το στέμμα του Βασιλέως Φερδινάνδου της Βουλγαρίας ή τον σταυρό της Εξαρχίας. ΑΣΚΣΑ, Αρχείο Στεφάνου Δραγούμη

Δεξιά: ο όρκος του μέλους Δημητρίου Αρβανιτίδη, με τη σφραγίδα της Οργάνωσης.

Κάτω: Λαϊκή λιθογραφία, 1908-1909 περίπου. Τοποθετείται χρονολογικά μετά το Κίνημα των Νεότουρκων (1908), το οποίο δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την ειρηνική συμβίωση όλων των εθνοτήτων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Υπό το βλέμμα του Σουλτάνου, οι εκπρόσωποι των σημαντικότερων θρησκευτικών κοινοτήτων στην Κωνσταντινούπολη (Χριστιανοί, Μουσουλμάνοι, Εβραίοι και Αρμένιοι) σφίγγουν τα χέρια, ενώ, εκατέρωθεν, άλλοι επικροτούν (Γαλλία, Αγγλία, Γερμανία και Ελλάδα) και άλλοι παρακολουθούν με έκδηλη ανησυχία (Ρωσία, Βουλγαρία, Αυστρία, Ιταλία). Ο τίτλος της λιθογραφίας αποδίδεται στις τέσσερις γλώσσες των κοινοτήτων. ΑΣΚΣΑ, Αρχείο Αθανασίου Σουλιώτη.

Το 1907 ο Δραγούμης θα μετατεθεί στην Κωνσταντινούπολη, ως Γραμματέας Β' στην ελληνική πρεσβεία. Την Οθωμανική Αυτοκρατορία κυβερνούσε ο Σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ Β' που ήδη μετρούσε τριάντα χρόνια απόλυτης εξουσίας χωρίς συνταγματικές ελευθερίες, σε ένα υποβόσκον κλίμα αγανάκτησης.

Σε συνεργασία με τον επιστήθιο φίλο του Αθανάσιο Σουλιώτη (1878-1945), αξιωματικό του ελληνικού στρατού και μυστικό πράκτορα, θα ιδρύσουν την Οργάνωση της Κωνσταντινουπόλεως (1907), με σκοπό την ενίσχυση της ελληνικής προπαγάνδας εναντίον της σλαβικής διείσδυσης, τη συσπείρωση της ελληνικής κοινότητας στην Πόλη, αλλά και την εισαγωγή και διανομή όπλων «προς άμυναν καθ' οιασδήποτε επιβουλής».

Το 1908 εκδηλώθηκε το Κίνημα των Νεότουρκων που κατέληξε στην εκθρόνιση του Αμπντούλ Χαμίτ (1909). Το Κίνημα που επαγγέλλοταν τη δημιουργία ενός νέου δημοκρατικού Οθωμανικού κράτους, όπου όλες οι εθνότητες θα αντιπροσωπεύονταν στο κοινοβούλιο, δημιούργησε ελπίδες και προσδοκίες στους Έλληνες. Εντούτοις η κήρυξη της Ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα το 1908 επηρέασε αρνητικά τη διάθεση των Τούρκων και δημιούργησε αμηχανία στην ελληνική κυβέρνηση.

Αρχικά, η «Οργάνωση Κωνσταντινουπόλεως» συμπορεύθηκε με τους Νεότουρκους, αλλά στη συνέχεια τους αντιστρατεύτηκε προσεγγίζοντας τους Βούλγαρους, στην προσπάθεια δημιουργίας ενός κοινού αμυντικού μετώπου. Στις 18 Οκτωβρίου 1912, η Ελλάδα, η Σερβία και η Βουλγαρία κήρυξαν τον πόλεμο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η «Οργάνωση Κωνσταντινουπόλεως» διαλύθηκε το 1912.

Ίων Δραγούμης και Αθανάσιος Σουλιώτης στην Κωνσταντινούπολη, 1908 περίπου.

5

«Οργάνωση Κωνσταντινουπόλεως»

خنده میدر، کمره میدر؟

شاعر لومض

بدست غضب آلوده و رنج
طوسون دیوروم شوسیل اوم.

میر ایله شولوخ نازین ا
استاره سنت ایتمی ابر ا

(۱۴)

(۱۳)

(۱۲)

(۱۱)

(۱۱) بر شاعر تورمانال ا اشعاره مطبوع
دکدر ا اومروس کی کندی اوقور ا
مصر امانت ا کیسی :
* طوچ *
* نهله اینه ... کوز توخ *

(۱۲) سبیل ار شاندده ازار ا دف
چیلار اما سره اوقول کی
چیلار:
(۱۳) بر شیرزن کونوله سر
چیلار خط بر قلمیه
قوشلار ا قوشور
باشه اوشوب چو ا
چار *

(۱۴) بر شاعر شیخ شایب اشعاره کن
اوج مدنا ب ا
* کا کوز اقله مایته بریاو *
* کازدهار مسرک کاسه *
* آغلاور در حزان هوا سینه *

«Γα γέλια ή για κλάματα; Οι ποιητές μας!». Δημοσιευμένη το 1914, η γελοιογραφία του Σεντάτ Νουρί κλευάζει σύγχρονες τάσεις στις τέχνες και ειδικά την ποίηση. Κύριος στόχος του ο Νεο-Ελληνισμός. Η μορφή με το κεφάλι του Γιαχιά Κεμάλ και τα δάχτυλα του Γιακούμπ Καντρί είναι η προσωποποίηση του Νεο-Ελληνισμού. *Λογοτεχνικά Νέα* 9, 26 Ιανουαρίου 1914 (*Peşam-i Edebi* 9, 13 Kânun-ı sâni 1329)

Τον ίδιο καιρό το δίλημμα μεταξύ προοδευτικής Δύσης και παραδοσιακής Ανατολής απασχολούσε εξίσου έντονα και τους διανοητές στην Τουρκία. Δύο νεαροί και μετέπειτα σημαντικοί Τούρκοι λόγιοι, ο ποιητής Yahya Kemal [Beyatlı] (1884-1958) και ο πεζογράφος Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974), τόλμησαν να προτείνουν ένα λογοτεχνικό κίνημα που ονόμασαν Nev-Yunanilik/Νεο-Ελληνισμός.

Οι συγγραφείς που θα εξέφραζαν τον εκσυγχρονισμένο και εκδυτικοποιημένο τουρκικό λαό έπρεπε να αντλήσουν έμπνευση απευθείας από την κλασική αρχαιότητα, όπως είχαν κάνει οι μεγάλοι συγγραφείς της Δύσης. Πρότειναν την εγκατάλειψη της γλωσσικά επιτηδευμένης αραβοπερσικής παράδοσης και τη στροφή σε γλώσσα «λευκή», δηλαδή απλή και καθαρή, όπως οι ίδιοι φαντάστηκαν τη γλώσσα των αρχαίων Ελλήνων ποιητών, την οποία γνώριζαν κυρίως μέσω γαλλικών μεταφράσεων. Έτσι θα γεννιόταν μια λογοτεχνία βασισμένη στον «κοινό πολιτισμό» της Μεσογείου. Το κίνημα ναυάγησε. Άσχετα από τη λογοτεχνική αποτίμηση των έργων τους, η ιστορικοπολιτική συγκυρία των Βαλκανικών Πολέμων ενίσχυσε την επικράτηση του τουρκικού εθνικισμού και στιγμάτισε οτιδήποτε «ελληνικό». Παρ' όλα αυτά, ακόμη και ο μέγας πολέμιος του κινήματος, Ömer Seyfettin (1884-1920), αναγνώριζε την αξία των κλασικών συγγραφέων και δημοσίευσε μετάφραση της *Ιλιάδας* του Ομήρου το 1918. Το ενδιαφέρον για τη μετάφραση και διδασκαλία των κλασικών στη γείτονα χώρα συνεχίστηκε και στο νεοσύστατο τουρκικό κράτος.

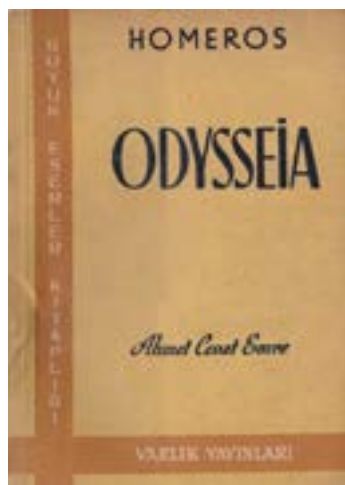
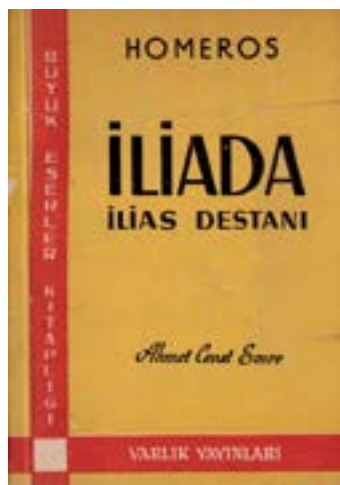
Δεξιά: Φωτογραφίες των Γιαχιά Κεμάλ Μπεγιατλί (1884-1958) και Ομέρ Σεϋφεττίν (1884-1920)

Ομήρου *Ιλιάδα*: *Το Έπος της Ιλιάδας* [μετάφραση] Αχμέτ Τζεβντέτ Εμρέ. Istanbul: Varlık Yayınları [Από τη βιβλιοθήκη μεγάλων έργων] (1941) 1957.

Ομήρου *Οδύσσεια*, [μετάφραση] Αχμέτ Τζεβντέτ Εμρέ (με εισαγωγές από τον Γ. Κ. Καραοσμάνογλου και τον Α. Τζ. Εμρέ). Istanbul: Varlık Yayınları [Από τη βιβλιοθήκη μεγάλων έργων] (1941) 1957.

Ιλιάδα, Ραψωδία Β', μετάφραση του Ομέρ Σεϋφεττίν. *Νέα Επιθεώρηση* 46, 17 Μαΐου 1918 (*Yeni Mecma*, 46, 17 Mayıs 1918)

Με το βλέμμα στη Δύση: Νεο-Ελληνισμός στην Τουρκία

Τον Ιούλιο του 1906, ενόσω υπηρετούσε στο προξενείο του Δεδεαγάτς (σημερινής Αλεξανδρούπολης), ο Δραγούμης βρέθηκε στη Σαμοθράκη, όπου μελέτησε από κοντά την κοινοτική οργάνωση των κατοίκων της. Το 1909 θα εκδώσει το έργο του *Σαμοθράκη*, στο οποίο διατυπώνει τις αντιλήψεις του περί κοινοτισμού.

«Φυσική διοίκηση στο Ρωμέϊκο από τότε που φανερώθηκε στον κόσμο είναι η τοπική αυτοδιοίκηση». Η ρήση αυτή συνιστά ακλόνητη βασική ιδεολογική συνισταμένη του Δραγούμη, ο οποίος απέδιδε τη διαχρονική ύπαρξη, επιβίωση και ευδοκίμηση του ελληνισμού από την αρχαιότητα ως την εποχή του στον αυτόνομο κοινωνικό οργανισμό της Κοινότητας και στο αυτοδιοίκητο του κοινοτικού συστήματος.

Η ελληνική κοινότητα, κατά τον Δραγούμη, με κέντρο την εκκλησία και το σχολείο συνέχει και προστατεύει τη ζωή και τις περιουσίες των κατοίκων, εκτελεί έργα τοπικής εμβέλειας και κοινής ωφέλειας και επιλύει τοπικές διαφορές. Συνάμα η κεντρική εξουσία επιβλέπει, συλλέγει τους φόρους, φροντίζει την ασφάλεια των πολιτών διά των σωμάτων ασφαλείας και του στρατού και προσφέρει ανώτερης βαθμίδας δικαιοσύνη.

Τις ελληνικές κοινότητες και τον κοινοτικό τρόπο οργάνωσης του ελληνισμού σεβάστηκαν, κατά τον Δραγούμη, όλοι οι κατακτητές διαχρονικά. Τις κατέστρεψαν όμως στα νεότερα χρόνια οι βουαρικοί νόμοι του συγκεντρωτικού ελληνικού κράτους, καθώς επίσης και οι Βούλγαροι στη Μακεδονία που επιδίωκαν την εξάρθρωση και έξωση του ελληνισμού από το νεοσύστατο βουλγαρικό κράτος.

Επάνω: Φωτογραφία αφιερωμένη στον Δραγούμη από τους Πληρεξουσίους Καστελλορίζου, 31 Μαΐου 1913. Το Καστελλόριζο συνιστά μια «Κοινότητα» από αυτές που μελετούσε και υποστήριζε με πάθος ο Δραγούμης.

Δεξιά: Δύο έντυπα παραδείγματα κανονισμών για τη λειτουργία των Κοινοτήτων εντός και εκτός του ελληνικού κράτους: στο Μαρούσι Αττικής (1898) και στη Βαμβακού Λακωνίας (1902). Το διοικητικό σχήμα της Κοινότητας Βαμβακού λειτούργησε υποδειγματικά και παραδειγματικά για την εισαγωγή του κοινοτικού συστήματος στην ελληνική τοπική αυτοδιοίκηση. Ο Δραγούμης μελέτησε την περίπτωση της Βαμβακούς, συγκεντρώνοντας με επιμέλεια σχετικό υλικό.

Πανοραμική άποψη Κωνσταντινουπόλεως, 1900 περίπου.
Έγχρωμη καρτ-ποστάλ.
ΑΣΚΣΑ, Συλλογή Philip Betancourt.

Κυρίαρχη πολιτική και εθνική αντίληψη από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού υπήρξε η Μεγάλη Ιδέα, η σταθερή δηλαδή επιδίωξη για ενσωμάτωση στον κορμό του ελληνικού κράτους εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπου κατοικούσε συμπαγής ελληνικός πληθυσμός. Βασικός υποστηρικτής της εδαφικής αύξησης υπήρξε ο Ελευθέριος Βενιζέλος.

Ο Δραγούμης, αντιθέτως, υποστήριζε τη λύση της Ανατολικής Ομοσπονδίας, δηλαδή τη μετεξέλιξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε ομοσπονδιακό πολυεθνικό κράτος Ελλήνων, Τούρκων και άλλων βαλκανικών λαών, στα πρότυπα της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας. Εντός αυτού θα επικρατούσε ισότητα χριστιανών και μουσουλμάνων και ισοπολιτεία. Κατά τον Δραγούμη η προσδοκία της ελληνικής υπεροχής εντός της Ομοσπονδίας, λόγω και της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτισμικής ευδοκίμησης των ελληνικών κοινοτήτων, θα συντελούσε στην ανάσχεση του εξαιρετικά απειλητικού για τον ελληνισμό σλαβικού κινδύνου.

Διατύπωσε τις θέσεις του περί Μεγάλης Ιδέας και Ανατολικής Ομοσπονδίας σε άρθρα στο περιοδικό *Πολιτική Επιθεώρησης* και σε βιβλία (κάποια δημοσιεύτηκαν μετά θάνατον από τον αδελφό του Φίλιππο), όπως: *Όσοι ζωντανοί* (1911), *Ελληνικός Πολιτισμός* (1914) και *Ο Ελληνισμός μου και οι Έλληνες* (1927).

Το περιοδικό *Πολιτική Επιθεώρησης*, ανεπίσημο όργανο της μυστικής «Οργανώσεως Κωνσταντινουπόλεως», ιδρύθηκε το 1910 στην Κωνσταντινούπολη από τους Ίωνα Δραγούμη και Αθανάσιο Σουλιώτη. Η *Πολιτική Επιθεώρηση* αναβίωσε στην Αθήνα το 1916, με συνιδρυτές τους Α. Καραπάνο, Ι. Δραγούμη και Γ. Μπούσιο.

Ο Ίων Δραγούμης με τον στρατηγό Βίκτωρα Δούσμανη
στο ατμόπλοιο προς την Κορσική, Ιούλιος 1917.

Στις εκλογές της 8ης Αυγούστου 1910, η παράταξη του Ελευθερίου Βενιζέλου πέτυχε σημαντική νίκη αποκτώντας ευρεία πλειοψηφία στη Βουλή. Ο Δραγούμης αρχικά συμπορεύτηκε και υποστήριξε την πολιτική του Βενιζέλου. Με το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όμως, διαφώνησε με τους χειρισμούς του Βενιζέλου ως προς τους όρους ένταξης της χώρας στο πλευρό των Συμμαχικών Δυνάμεων (Αντάντ). Τον Μάιο του 1915, αποφασισμένος να αναλάβει πιο ουσιαστικό ρόλο στην πολιτική ζωή της χώρας, ο Ίων παραιτήθηκε από το Υπουργείο των Εξωτερικών και εκλέχθηκε βουλευτής Φλώρινας. Είχε προηγηθεί η παραίτηση Βενιζέλου (Φεβρουάριος 1915), συνέπεια της διαφωνίας του με τον βασιλιά Κωνσταντίνο, ως προς τη συμμετοχή της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Τον Αύγουστο του 1916 ξέσπασε το κίνημα της Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη και τον Σεπτέμβριο συγκροτήθηκε η κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, με επικεφαλής τον Βενιζέλο. Η Ελλάδα διχάστηκε, ενώ η Αθήνα βομβαρδίστηκε τον Νοέμβριο του 1916 από τις Συμμαχικές Δυνάμεις. Ο Κωνσταντίνος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη χώρα τον Ιούνιο του 1917, αφήνοντας στο θρόνο τον γιο του Αλέξανδρο. Ο Βενιζέλος επιστρέφοντας στην Αθήνα σχημάτισε κυβέρνηση και αμέσως κήρυξε τον πόλεμο στις Κεντρικές Δυνάμεις, στο πλευρό της Αντάντ.

Ο Δραγούμης διαμαρτυρήθηκε έντονα για την παραβίαση της ουδετερότητας και την επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων στα εσωτερικά της χώρας. Άμεση συνέπεια της αντίδρασής του αυτής, ενάντια στην πολιτική του Βενιζέλου, υπήρξε η εξορία του μαζί με άλλους αντιφρονούντες πολιτικούς στην Κορσική, τον Ιούλιο του 1917.

«Ο κ. ΕΛ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΥΠΕΡΑΜΥΝΕΤΑΙ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΝ ΜΑΣ». Ο Βενιζέλος ως πρωθυπουργός της Ελλάδας αντιπροσώπευσε τη χώρα στη Σύνοδο της Ειρήνης στο Παρίσι (1919), όπου οι νικήτριες δυνάμεις διαπραγματεύτηκαν τις συνθήκες ειρήνης μεταξύ αυτών και των ηττημένων του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ, 27 Ιανουαρίου 1919.

Καρτ-ποστάλ και επιστολή του Ίωνος από την Κορσική προς τη μητέρα του. Στον φάκελο της επιστολής διακρίνεται η ταινία «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΚΡΙΣΙΑ».

Από το σαρανταήμερο μνημόσυνο του Ίωνος: κορδέλες που στόλιζαν τα στεφάνια και πρωτοσέλιδα των εφημερίδων Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ και ΠΟΛΙΤΕΙΑ.

Ο Δραγούμης επέστρεψε από την εξορία το φθινόπωρο του 1919. Από την πρώτη μέρα της επιστροφής του εργάστηκε σκληρά για τη δημιουργία ενός ενιαίου αντιβενιζελικού μετώπου, με σκοπό την επιστροφή στην κανονικότητα του πολιτικού βίου. Τον Μάρτιο του 1920 δημιουργήθηκε η «Ηνωμένη Αντιπολίτευσις», με μέλη τους Ν. Καλογερόπουλο, Ν. Στράτο, Π. Τσαλδάρη, Γ. Μπαλτατζή, Ι. Δραγούμη και άλλους. Ο Ίων θα συνεχίσει να αρθρογραφεί μέσα από τις σελίδες της *Πολιτικής Επιθεωρήσεως*. Παρά τις αντιδράσεις των άλλων κομμάτων, ο Βενιζέλος αποφάσισε να μην προχωρήσει σε εκλογές. Στις 31 Ιουλίου/13 Αυγούστου 1920, δύο μέρες μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, έγινε γνωστή στην Αθήνα η απόπειρα δολοφονίας του Βενιζέλου στο Παρίσι από δύο απότακτους Έλληνες αξιωματικούς.

Στην Αθήνα θα ξεσπάσουν βίαια επεισόδια. Εφημερίδες της αντιπολίτευσης θα δεχθούν επιθέσεις στα γραφεία τους. Θα ακολουθήσουν επιθέσεις σε οικίες πολιτικών, ανάμεσά τους και οι οικίες Σκουλούδη και Ράλλη. Στο πλαίσιο αυτών των αντιδράσεων συνελήφθη ο Δραγούμης καθ' οδόν από την Κηφισιά στην Αθήνα. Παραδόθηκε σε απόσπασμα δεκαπέντε ανδρών για να μεταφερθεί στο Φρουραρχείο Αθηνών. Κατά τη διάρκεια όμως της διαδρομής ο Δραγούμης εκτελέστηκε επί της Λεωφόρου Κηφισίας (σημ. Βασιλίσσης Σοφίας) από βενιζελικούς παραστρατιωτικούς. Το ίδιο βράδυ ανακοινώθηκε ο θάνατός του στην οικογένειά του. Ο ενταφιασμός πραγματοποιήθηκε εσπευσμένα το επόμενο πρωί με την παρουσία λίγων μόνο συγγενών. Παρά τις έρευνες και τη δίκη που ακολούθησε, δεν υπήρξε καταδίκη των ενόχων.

Φωτογραφία τραβηγμένη στο σαραντήμερο μνημόσυνο του Ίωνος. Διακρίνονται οι γονείς του Στέφανος και Ελίζα, όπως και η θεία του Μαρίκα Δραγούμη. Με το γραφικό χαρακτήρα της μητέρας του, η σημείωση στα γαλλικά: «40 jours après la mort cruelle de notre Jean adoré... 1920».

Φωτογραφία της μνημειακής στήλης που τοποθετήθηκε, με τη φροντίδα της οικογένειας Δραγούμη, κοντά στο σημείο της δολοφονίας του.

Κόσμος συγκεντρωμένος έξω από το σπίτι της οικογένειας Δραγούμη στη Λεωφόρο Αμαλίας, όταν μαθεύτηκε η είδηση της δολοφονίας του Ίωνος.

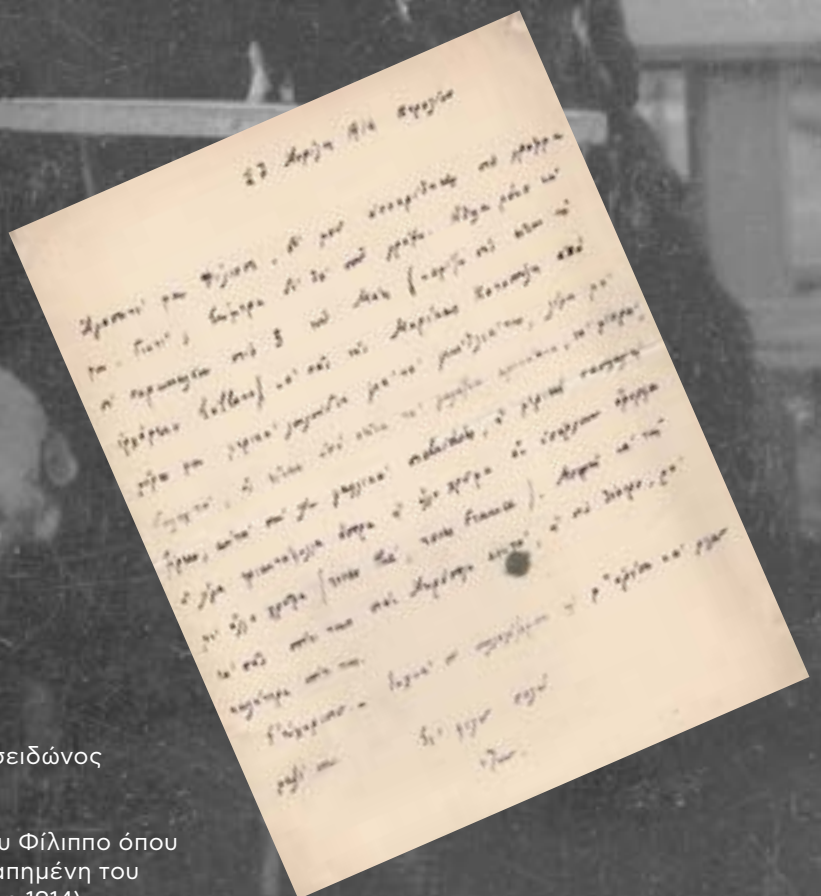

Ίων Δραγούμης και Μαρίκα Κοτοπούλη, Κωνσταντινούπολη 1908.

Επάνω: Η Μαρίκα Κοτοπούλη στον Ναό του Ποσειδώνος στο Σούνιο, 1910-1920 περίπου.

Δεξιά: Επιστολή του Ίωνος προς τον αδελφό του Φίλιππο όπου τον παρακαλεί να πάει λίγα λουλούδια στην αγαπημένη του Μαρίκα για τα γενέθλιά της (Βερολίνο, 27 Απρίλη 1914).

«Je suis reuylé de femmes. Κατοικώμαι από γυναίκες» γράφει ο Ίων σε ένα από τα ημερολόγια του. Προσωπικότητα διονυσιακή, αντιφατική και αμφίθυμη, ο Δραγούμης προκαλούσε το ενδιαφέρον των γυναικών της μεγαλοαστικής και αστικής τάξης στην Ελλάδα, αλλά και στις χώρες που βρέθηκε λόγω της διπλωματικής του ιδιότητας.

Σε νεαρή ηλικία συνδέθηκε ερωτικά με την κατά τι μεγαλύτερή του Mabel Dunlop (1872-1956), Αμερικανίδα από το Chicago που σπούδαζε αρχαία τέχνη στην Αθήνα. Ακόμα και μετά το γάμο της (1902) με τον Σέρβο διπλωμάτη Slavko J. Grujić, η Dunlop θα συνεχίσει να αλληλογραφεί με τον Ίωνα για πολλά χρόνια.

Με την Πηνελόπη Δέλτα (1874-1941) γνωρίστηκαν στην Αλεξάνδρεια, το 1905. Η αμοιβαία έλξη και ο δυνατός έρωτας που ένιωσαν έμεινε ανολοκλήρωτος, εξαιτίας της αδυναμίας της Δέλτα να εγκαταλείψει σύζυγο και παιδιά και να ακολουθήσει τον Ίωνα. Θα συνεχίσει να επικοινωνεί μαζί της -η «Φίλη» των ημερολογίων του- ακόμα και μετά τη σύνδεσή του με την ηθοποιό Μαρίκα Κοτοπούλη (1887-1954), το 1908. Εκρηκτική και ενίοτε αυτοκαταστροφική, η σχέση του Δραγούμη με την Κοτοπούλη -εκείνος ο «καλογεννημένος» και αυτή η θεατρίνα- θα κρατήσει μέχρι τον θάνατό του.

Αλλά και στο επίπεδο της στενής ανδρικής φιλίας ο Δραγούμης ενέπνεε συναισθήματα αγάπης, θαυμασμού και λατρείας. Του έγραφε ο φίλος του Σπύρος Σκιαδαρέσης: «... υπάρχουν χίλιες αφομαίς να σ' αγαπώ, της ξέρης όπως και της ξέρω, από την νεότητα της ψυχής σου και τον ενθουσιασμό, ως του πνεύματός σου τη ζωή και της μορφής σου την έλξη...» (14 Μαρτίου 1903).

Επάνω: Χειρόγραφη κάρτα της Αμερικανίδας φίλης του Ίωνος, Helen Evans Francis (1880-1965): "Προσπαθώ τόσο πολύ να σε ξεχάσω!"

Δεξιά: Επιστολή του Σπύρου Σκιαδαρέση προς τον Ίωνα, 14 Μαρτίου [1903].

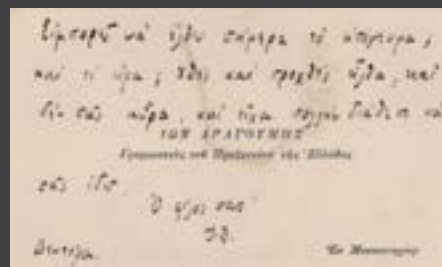

Mabel Dunlop, 1900 περίπου.
Αχρονολόγητη επιστολή της Mabel προς τον αγαπημένο της Ερμή, όπως συχνά αποκαλούσε τον Ίωνα στα γράμματά της.

Η Σαφώ Θείου, δασκάλα.
Γνώρισε τον Ίωνα όταν εκείνος υπηρετούσε στο προξενείο στο Μοναστήρι (1903).
Στην Θείου βάσισε ο Δραγούμης την ηρωίδα Αγνή στο βιβλίο του *Μαρτύρων και Ηρώων Αίμα* (1907).
Τεκμήρια από την αλληλογραφία του Δραγούμη με τη Θείου.

Με' αγάπη
Καβαίφης

Ισχυρά δια σας χαιρώ
κ. κ. εσάς.

Εἰς τόν φίλον μου Ἰ. Αραβούμη,
Κ. Π. Καβαίφης.

Φωτογραφία από την 3η ετήσια εκδρομή του Καναδοελληνο-Μακεδονικού Συνδέσμου «Ιων Δραγούμης», Τορόντο, 4 Ιουλίου 1937. Ο εθνικός σύνδεσμος «Ιων Δραγούμης» ήταν ο πρώτος τοπικός σύλλογος Ελλήνων Μακεδόνων μεταναστών που ιδρύθηκε στο Τορόντο το 1935.

Το πνευματικό έργο του Δραγούμη και η συμβολή του στη διαμόρφωση της εθνικής ιδεολογίας τον τοποθετούν στους κορυφαίους Έλληνες διανοητές του 20ού αιώνα. Κατά τον Γιώργο Θεοδοκά, ο Δραγούμης ήταν ο «Χάμλετ της ελληνικής πολιτικής». Ο ελληνιστής Peter Bien χαρακτηρίζει την ιδεολογία του Νίκου Καζαντζάκη, κατά τη δεκαετία του 1910, ως «δραγούμειο σωβινισμό». Ο ίδιος ο Καζαντζάκης είχε γράψει για τον Ίωνα: «Ο Ίων Δραγούμης κι ο Πέτρος Βλαστός είναι, θαρρώ, οι δυο άνθρωποι που περισσότερο τίμησα και αγάπησα στη ζωή μου».

Η έκδοση των ημερολογίων του Ίωνος και, από το 2000, η ελεύθερη πρόσβαση στο αρχείο του δημιούργησαν ένα νέο κύμα ερευνητικού και εκδοτικού ενδιαφέροντος. Ο μύθος του Δραγούμη διαπερνά τη σφαίρα του ακαδημαϊκού κόσμου και έχει απήχηση σε ένα ευρύτερο κοινό. Και αν οι ιδέες του ερμηνεύτηκαν ποικιλοτρόπως, ακόμα και με ακραίο τρόπο από πολιτικές παρατάξεις, η ζωή του και οι έρωτές του εξακολουθούν να σαγηνεύουν. Η επιτυχία του εξαντλημένου ιστορικού μυθιστορήματος του Φρέντυ Γερμανού *Η Εκτέλεση* (1986) και της τηλεοπτικής σειράς (ANT1, 1993) που ακολούθησε είναι ενδεικτική. Οι πρόσφατες δημοσιεύσεις της Μίσης Πικραμένου (*Δεν έκαμα στη ζωή ό,τι ήθελα, μα τόσο μπόρεσα!*) και του Γιάννη Μάζη (*Ίων Δραγούμης, Ο ασυμβίβαστος*) αναζωπύρωσαν το ενδιαφέρον του κοινού για την προσωπικότητα του Δραγούμη.

Αναμνηστική σειρά γραμματοσήμων - Φεγιέ. Ελληνικά Ταχυδρομεία 2020.

Άρθρο του Ηλία Βενέζη για τον Ίωνα Δραγούμη, ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ, 10 Δεκεμβρίου 1961.

ΕΛΛΑΔΑ ΧΘΕΣ

Ένας όνειροπόλος της Μακεδονίας

Ο ΊΩΝ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ-ΣΕΛΙΔΕΣ ΤΟΥ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΥ ΤΟ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟ ΤΗΣ ΠΑΡΑΘΕΣΗΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ.-ΟΙ ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΘΑ ΔΙΕΓΕΝΟΥΝ ΤΟ ΝΕΟ

Του Άκαδημαϊκού ΗΛΙΑ ΒΕΝΕΖΗ

«Ο διάδοχος και μου είπε να πω με τον σιδηρόδρομο στη Θεσσαλονίκη, μαζί με αξιωματούχους του Επιτελείου, για να συζητήσουμε και κλείσουμε συμφωνία με τον Ταχσίν Πασιβέ, σχετικά με κατι λεπτομέρειες για την παράδοσι της Θεσσαλονίκης. Βιάζονταν να φύγουμε. Τέλος θυγάμη. Πέρασαμε τη γέφυρα του Γαλλικού, και γατοψασ το πρωί φτάνουμε στο σταθμό της Θεσσαλονίκης. Οταν σταθμό στη Θεσσαλονίκη για μπαινώμενη πλοία με γεμάτα λου, τέτοια που δεν μπορού να την περιγράψω, γιατί δεν είχα στο τι στοικεία, ωραμένα, αποτελείται. Ίσως να ήταν: Εμείς οι Έλληνες, με πη αέσπυση μας, μπαίνουμε στη Θεσσαλονίκη. Την πρωτεύουσα της Μακεδονίας, ενώ δεν το περίμενε να εμιαστε τόσο αεί- ο γά- το αίμα, κηπο-εμεί- και στα Θεσσαλονίκη πη- τον ανασταση»

Το 1958 ο Φίλιππος Δραγούμης (1890-1980), αδελφός του Ίωνος, επισκέφθηκε τον τότε Δευθυντή της Γενναδίου Βιβλιοθήκης, Peter Topping, για να συζητήσει την δωρεά του οικογενειακού αρχείου της οικογένειας Δραγούμη στην Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών. Ένα χρόνο αργότερα, τον Απρίλιο του 1959, ο Topping ανακοίνωσε την απόφαση του αρχείου στην επίσημη έκθεση λειτουργιών της Σχολής: «Γνωρίζω για μερικούς μήνες πλέον συλλογή προσωπικών αρχείων μας από τις πιο αξιόλογες οικογένειες στην Ελλάδα... για να συμπληρωθεί ότι οι δωρεές περιλαμβάνουν και την αλληλογραφία και τα χειρόγραφα του Ίωνος Δραγούμη, από τους πιο σημαντικούς πολιτικούς σκιαστές στη νεώτερη Ελλάδα. Στη δωρεά προστέθηκε ο όρος ότι το αρχείο του Ίωνος θα παρέμεινε κλειστό στους ερευνητές μέχρι την επόμενη γενιά.

Μετά τον θάνατο του Φίλιππου Δραγούμη το 1980, η οικογένεια επηρέασε την πρόσβαση στο αρχείο σε επιλεγμένους ερευνητές, ώστε να αρχίσει η έκδοση των προσωπικών χειρογράφων του Ίωνος. Το 2000, με τη συμπλήρωση σαράντα χρόνων από τη δολοφονία του Ίωνος και με την ολοκλήρωση της ταξινόμησης του αρχείου, επιτράπηκε η ελεύθερη πρόσβαση των ερευνητών σε αυτό. Σήμερα μεγάλο τμήμα των αρχείων έχει ψηφιοποιηθεί και είναι προσβάσιμο μέσω του διαδικτύου.

Η δωρεά της μητέρας και του μωρού που περιβάλλει τον Ίωνα μέχρι σήμερα οφείλεται πρωτίστως στις άσπες προσδόσεις του Φίλιππου και στη συνέκεια των αδελφών του, Ζωής και Μάρκου. Ο Φίλιππος ανέλαβε να δημοσιεύσει όλα τα εκκρηκτικά έργα του Ίωνος και ο Μάρκος υποστήριξε τη δημοσίευση των χειρογράφων.

«Τάν μη δ'έσκαος τό σίκου κώνει τίς την γην άσκήης, σίκός μόνος γένει. Ίων & άσκήης, σίκών κερών φίλος» (John 12:24) ήταν η αγαπημένη φράση του Φίλιππου, όταν αναφερόταν στον αδελφό του.

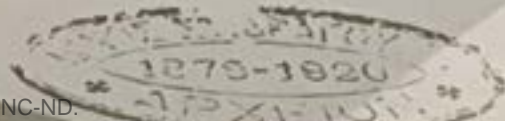
...the papers of the family of Ion Dragoumis, one of the most important figures of the Greek Enlightenment. The collection includes letters, manuscripts, and other documents. The collection is housed in the Gennadius Library at the American School of Classical Studies at Athens. The collection is available for research purposes. For more information, please contact the Gennadius Library at the American School of Classical Studies at Athens.

In 1958, Ion's brother Philippos (1890-1980) visited Peter Topping, then director of the Gennadius Library, to discuss donating the Dragoumis family's massive archives to the American School of Classical Studies (ASCSA). One year later, in April 1959, Topping announced the acquisition of the archive at the annual presentation of the School's activities: "This is an unusually complete collection of the papers of one of the leading families in Greece..." adding "the gift also includes the letters and manuscripts of the famous Ion Dragoumis (1879-1920), the foremost figure Modern Greece has produced in the field of political thought." Attached to the donation was the condition that Ion's papers remained closed to researchers "until the next generation."

After Philippos died in 1980, the family allowed a few researchers access to the papers so that Ion's personal diaries might begin to be published. In 2000, with the passing of 80 years since the assassination of Dragoumis and with the completion of cataloging, researchers were finally allowed free access. Today a great part of the archive has been digitized by the ASCSA and is accessible via the internet.

The memory and myth that surround Ion Dragoumis to this day is owed first of all to the tireless efforts of Philippos and, subsequently, his descendants, Zoi and Markos. Philippos undertook to publish all Ion's intellectual work, while Markos supported the publication of his personal diaries.

"Except a corn of wheat fall into the ground and die, it abideth alone; but if it die, it bringeth forth much fruit" (John 12:24) was Philippos's favorite phrase when talking about his brother.

Το 1958 ο Φίλιππος Δραγούμης (1890-1980), αδελφός του Ίωνος, επισκέφθηκε τον τότε διευθυντή της Γενναδείου Βιβλιοθήκης, Peter Torring, για να συζητήσουν τη δωρεά του ογκωδέστατου αρχείου της οικογένειας Δραγούμη στην Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών. Ένα χρόνο αργότερα, τον Απρίλιο του 1959, ο Torring ανακοίνωσε την απόκτηση του αρχείου στην ετήσια έκθεση πεπραγμένων της Σχολής: «Πρόκειται για μια ασυνήθιστα πλήρη συλλογή προσωπικών αρχείων μιας από τις πιο εξέχουσες οικογένειες στην Ελλάδα...» για να συμπληρώσει ότι «η δωρεά περιλαμβάνει και την αλληλογραφία και τα χειρόγραφα του Ίωνος Δραγούμη, από τους πιο σημαντικούς πολιτικούς στοχαστές στη Νεότερη Ελλάδα». Στη δωρεά προστέθηκε ο όρος ότι το αρχείο του Ίωνος θα παρέμενε κλειστό στους ερευνητές «μέχρι την επόμενη γενιά».

Μετά τον θάνατο του Φιλίππου Δραγούμη το 1980, η οικογένεια επέτρεψε την πρόσβαση στο αρχείο σε επιλεγμένους ερευνητές, ώστε να αρχίσει η έκδοση των προσωπικών ημερολογίων του Ίωνος. Το 2000, με τη συμπλήρωση ογδόντα χρόνων από τη δολοφονία του Ίωνος και με την ολοκλήρωση της ταξινόμησης του αρχείου, επιτράπη η ελεύθερη πρόσβαση των ερευνητών σε αυτό. Σήμερα μεγάλο τμήμα του αρχείου έχει ψηφιοποιηθεί και είναι προσβάσιμο μέσω του διαδικτύου.

Η διατήρηση της μνήμης και του μύθου που περιβάλλει τον Ίωνα μέχρι σήμερα οφείλεται πρωτίστως στις άοκνες προσπάθειες του Φιλίππου και στη συνέχεια των απογόνων του, Ζωής και Μάρκου. Ο Φίλιππος ανέλαβε να δημοσιεύσει όλο το πνευματικό έργο του Ίωνος και ο Μάρκος υποστήριξε τη δημοσίευση των ημερολογίων.

«Ἐάν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐάν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει» (Κατὰ Ἰωάννη Ιβ' 24) ἦταν ἡ αγαπημένη φράση του Φιλίππου, ὅταν ἀναφερόταν στον ἀδελφό του.

Αριστερά: Ένα από τα μπουάλα στα οποία μεταφέρθηκε το αρχείο του Ίωνος Δραγούμη στη Γεννάδεια Βιβλιοθήκη, το 1959. Στην φωτογραφία, πίσω, ο δεκαοκτάχρονος Ίων με τους αδελφούς του Φίλιππο και Αλέξανδρο και τη θεία τους Tascha Κοντογιαννάκη, 1896.

Δεξιά: ο Φίλιππος Δραγούμης με τον πρωθυπουργό της Νότιας Αφρικής, στρατάρχη Jan Smuts (1870-1950), στη Διάσκεψη της Ειρήνης, 1946. Ο Φίλιππος Δραγούμης (1890-1980), μικρότερος αδελφός του Ίωνος, αρχικά ακολούθησε σταδιοδρομία στο διπλωματικό σώμα. Στη συνέχεια πολιτεύτηκε αναλαμβάνοντας διάφορα υπουργεία επί κυβερνήσεων Τσαλδάρη και Πιπινέλη. Το 1946 εκπροσώπησε την Ελλάδα στη Διάσκεψη της Ειρήνης στο Παρίσι.

Ένα θύμα της εποχής του: Ο Ίων Δραγούμης και ο αγώνας για την «Εθνική Ψυχή» του Ελληνισμού*

του **Roderick Beaton**

Ομότιμου καθηγητή Νεότερης Ελληνικής και Βυζαντινής Ιστορίας,
Γλώσσας και Λογοτεχνίας στο King's College, Λονδίνο

Ίσως κανένα από τα πολλαπλά πάθη που καθόρισαν τη λαμπερή αλλά τραγικά σύντομη ζωή του Ίωνος Δραγούμη δεν ήταν ισχυρότερο από την αφοσίωσή του στην έννοια του Ελληνισμού και στην υποστήριξη των εθνικών ζητημάτων σε έναν ταχέως μεταβαλλόμενο κόσμο. Η γλώσσα που χρησιμοποίησε για να εκφράσει την αφοσίωσή του αυτή, αλλά και κάποιες από τις πολιτικές και πολιτισμικές θεωρίες του είναι σήμερα ξεπερασμένες. Όμως, με μια πιο προσεκτική ματιά θα δούμε ότι οι θεωρίες του απηχούν στον 21ο αιώνα μια πραγματικότητα εξίσου επίκαιρη και δυνατή όσο και στις αρχές του 20ού. Ο Δραγούμης έγραφε και ενεργούσε πάντα ως Έλληνας. Ήταν εθνικιστής και υπερήφανος γι' αυτό. Αλλά το έθνος, για αυτόν και άλλους πολλούς της γενιάς του, ήταν η έκφραση μιας συλλογικής ταυτότητας. Η πολιτική του Δραγούμη ανταποκρίνεται, για την εποχή της, στην πολιτική ταυτοτήτων (identity politics) του 21ου αιώνα. Παρότι η γεωπολιτική κατάσταση της Ελλάδας και της ευρύτερης περιοχής έχει αλλάξει ανεπιστρεπτί από το 1920, τα ζητήματα της εθνικής ταυτότητας, δηλαδή πώς αυτή ορίζεται και πώς μπορεί να γαλουχηθεί και να προστατευθεί με πολιτικές ενέργειες, δεν έχουν εκλείψει.

Η ενήλικη ζωή του Δραγούμη ορίζεται από δύο πολέμους, καθένας από τους οποίους κατέληξε σε μια εθνική καταστροφή για την Ελλάδα. Ο πρώτος ήταν ο σύντομος, αλόγιστος και καταστροφικός πόλεμος εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας την άνοιξη του 1897. Πριν κλείσει τα είκοσί του χρόνια, βίωσε τη δράση από πρώτο χέρι. Η συλλογική αίσθηση ταπείνωσης που ακολούθησε θα σημάδευε μια ολόκληρη γενιά και ο Δραγούμης θα γινόταν ο εκφραστής της. Δεν πρόλαβε την ακόμη χειρότερη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922. Είχε όμως προλάβει να εναντιωθεί σφόδρα στην πολιτική που θα οδηγούσε στην καταστροφή αυτή και είχε προβλέψει τις πιθανές συνέπειές της.

Ο Δραγούμης ο ίδιος υπήρξε προϊόν του ελληνικού κράτους, αφού γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Αθήνα. Δεν ξέχασε όμως ποτέ ότι η οικογένειά του καταγόταν από περιοχή εκτός των συνόρων του κράτους αυτού –το Βογατσικό της Καστοριάς, στη δυτική Μακεδονία. Όταν η ήττα του 1897 έφερε το Βασίλειο της Ελλάδος στα πρόθυρα της κατάρρευσης, ο Δραγούμης, από κοινού με πολλούς άλλους, άρχισε να σχηματίζει μια ευρύτερη άποψη τού τι σήμαινε να είσαι Έλληνας και, ως εκ τούτου, σε τι θα έπρεπε να αφοσιωθεί στο μέλλον η γενιά του. Από τη δεκαετία του 1840, κάθε Έλληνας πολιτικός αλλά και οι περισσότεροι Έλληνες είχαν ασπασθεί τη «Μεγάλη Ιδέα», δηλαδή την

* Η δημοσίευση αυτή βασίζεται στο κείμενο της ομιλίας που δόθηκε στις 15 Οκτωβρίου 2020, με την ευκαιρία των εγκαινίων της έκθεσης Ίων Δραγούμης: Στο Μεταίχμιο Ανατολής και Δύσης. Εκατό Χρόνια από τη Δολοφονία του. Η ομιλία είναι προσβάσιμη μέσω της ιστοσελίδας www.ascsa.edu.gr.

επέκταση των συνόρων του ελληνικού κράτους, έτσι ώστε να συμπεριληφθούν όλο και περισσότεροι Έλληνες σε αυτό. Ξαφνικά με τον πόλεμο του 1897, η «Ιδέα» συγκρούστηκε με την πραγματικότητα. Ήταν οι Οθωμανοί που εισέβαλαν στην ελληνική επικράτεια και όχι το αντίστροφο. Αυτό επέβαλε αναστοχασμό. Άλλοι πίστευαν ότι η ακεραιότητα του κράτους ήταν υψίστης σημασίας. Τίποτα, στο μέλλον, δεν θα έπρεπε να θέσει σε κίνδυνο τα πολύτιμα κέρδη που είχαν αποκτηθεί από τη δεκαετία του 1820 και αυξηθεί σταδιακά από τότε. Άλλοι ωστόσο, και ανάμεσά τους ο Δραγούμης, στράφηκαν κατά της ίδιας της έννοιας του ελληνικού κράτους: «Ηττήθηκε το κράτος, όχι το έθνος»¹. Και έτσι, όπως μπορεί κανείς να δει εκ των υστέρων, γεννήθηκε η ένταση που θα οδηγούσε στον «Εθνικό Δικασμό», σχεδόν δύο δεκαετίες αργότερα.

Η εθνική ψυχή

Το ερώτημα «Τι είναι έθνος;» ήταν επίκαιρο και αλλού στην Ευρώπη εκείνη την περίοδο. Στη Γαλλία, ο ιστορικός, φιλόσοφος και διανοούμενος Ernest Renan είχε δημοσιεύσει το 1882 ένα δοκίμιο με αυτόν τον τίτλο. Στη Γαλλία, η ήττα στον Γαλλοπρωσικό Πόλεμο δώδεκα χρόνια νωρίτερα, είχε προκαλέσει παρόμοιους ανασχηματισμούς με αυτούς που ακολούθησαν τα γεγονότα του 1897 στην Ελλάδα. Αυτό στάθηκε ως αφορμή για να αποδομήσει ο Renan τις επικρατούσες απόψεις σχετικά με την έννοια του έθνους. Το συμπέρασμα του ήταν ότι κανένας συνδυασμός φυλής, γλώσσας, θρησκείας, κοινών ενδιαφερόντων ή γεωγραφικού χώρου δεν ήταν αρκετός. Κατά τον Renan, αυτό που πραγματικά προσδιορίζει ένα έθνος δεν είναι άλλο παρά η «εθνική ψυχή»². Η κριτική του Renan αποτέλεσε ένα θεμελιώδες κείμενο για τις σύγχρονες μελέτες περί εθνικισμού. Η εναλλακτική λύση που πρότεινε, όμως, δεν άντεξε στη δοκιμασία του χρόνου.

Οι ιδέες αυτές ενισχύθηκαν λίγο αργότερα προς όφελος του ελληνικού αναγνωστικού κοινού από έναν Έλληνα της διασποράς, εγκαταστημένο στο Παρίσι και γνωστό εκεί ως Jean Psichari (και στα ελληνικά σκέτο «Ψυχάρης»). Την ίδια χρονιά που δημοσιεύθηκε το δοκίμιο του Renan, ο Ψυχάρης παντρεύτηκε την κόρη του φιλοσόφου. Έξι χρόνια αργότερα, το 1888, κυκλοφόρησε στην Αθήνα η φλογερή διατριβή του για την ελληνική γλώσσα και το ελληνικό έθνος, *Το Ταξίδι μου*. Πρόκειται για το πρώτο βιβλίο που δημοσιεύθηκε στη δημοτική στην πρωτεύουσα του Βασιλείου της Ελλάδος. Σήμερα το ψυχαρικό αυτό μανιφέστο του δημοτικισμού σχετίζεται σχεδόν αποκλειστικά με το «Γλωσσικό Ζήτημα», στο οποίο και ο Δραγούμης θα διαδραματίσει αργότερα πρωταγωνιστικό ρόλο. Το *Ταξίδι* του Ψυχάρη όμως πραγματεύεται εξίσου και το ελληνικό έθνος. Και είναι προφανές ότι ο Ψυχάρης είχε υιοθετήσει κατά πολύ τις ιδέες του πεθερού του:

«Όταν γράφω το εγώ, είναι τύπος ρητορικής· εγώ τίποτις δεν είμαι· η εθνική ψυχή κάτι σημαίνει· προσπάθησα να δω πού και πού τι έχει μέσα της αυτή η ψυχή, και μιλώντας για μένα, συλλογιόμμαι τους άλλους» (τα πλάγια δικά μας)³.

Ο Ψυχάρης ήταν ακόμα ενεργός στο Παρίσι, όταν ο Δραγούμης ξεκίνησε το συγγραφικό του έργο περίπου μια δεκαετία αργότερα. Ο Δραγούμης μαζί με τον Περικλή Γιαννόπουλο, έναν ακόμα πιο ακραίο οραματιστή, ήταν αυτοί που προώθησαν τις μυστικιστικές αυτές ιδέες στον νέο αιώνα. Ο Δραγούμης αντιλαμβάνονταν το κράτος σαν ένα ένδυμα

1 G. Augustinos, *Consciousness and History: Nationalist Critics of Greek Society, 1897-1914*, Νέα Υόρκη 1977, 26 (όπου παραθέτει σε αγγλική μετάφραση τον Νεοκλή Καζάζη από το περ. *Ελληνισμός* 1 [1899], 7-8).

2 E. Renan, "What is a nation?" στο *Nationalism in Europe, 1815 to the Present: A Reader*, επιμ. S. Woolf, London 1995, 48-60.

3 Ψυχάρης, *Το ταξίδι μου*, Αθήνα 1888, σελ. δ' (Δυό Λόγια).

και το έθνος αυτόν που το φορούσε: «Το κράτος είναι το ποκάμισο που μπορεί να φορέσει ένα έθνος, άξιο για πολιτική αυθυπαρξία και που κάποτε δεν το σκεπάζει ολάκερο»⁴. Στη διάρκεια της τρισχιλιετούς ιστορίας του το ελληνικό έθνος είχε φορέσει το ένδυμα πολλών διαφορετικών πολιτικών συστημάτων. Άρα το παρόν βασίλειο ήταν απλώς το πιο πρόσφατο ένδυμα. Όλα τα ενδύματα ήταν προσωρινά και τελικά αναλώσιμα. Σημασία είχε το έθνος. Όμως, οι έννοιες της «ελληνικότητας» ή της ελληνικής «εθνικής ψυχής» που προωθούσαν τόσο ο Δραγούμης όσο και ο Γιαννόπουλος δεν είχαν αντίστοιχο ούτε στην αρχαιότητα ούτε στο Βυζάντιο. Αντίθετα προέρχονταν, μέσω του Ψυχάρη, από τη Γαλλία του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα.

Μαρτύρων και ηρώων αίμα

Εκ πρώτης όψεως οι ιδέες αυτές δεν συμφιλιώνονται εύκολα με τον ενεργό ρόλο που παίζει ο Δραγούμης στον Μακεδονικό Αγώνα – αφού βασικός στόχος των Μακεδονομάχων ήταν η προσάρτηση στο ελληνικό κράτος ενός όσο το δυνατόν μεγαλύτερου τμήματος της περιοχής που ανήκε ακόμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, παρεμποδίζοντας ταυτόχρονα τις ανταγωνιστικές αξιώσεις της Σερβίας και της Βουλγαρίας. Εργαζόμενος μέσω των προξενείων, τα οποία αποτελούσαν την επίσημη αντιπροσώπευση του ελληνικού κράτους στις πόλεις Μοναστήρι (Μπίτολα), Φιλιππούπολη (Πλόβντιβ) και Σέρρες, ο Δραγούμης βοήθησε τις ελληνικές άτακτες δυνάμεις που πολεμούσαν έναν ακήρυχτο ανταρτοπόλεμο, από το 1904 έως το 1908. Δεν έκρυβε τις απόψεις του, ούτε τις δραστηριότητές του: ενώ εξακολουθούσε να υπηρετεί ως προξενικός υπάλληλος, δημοσίευσε έναν απολογισμό τους, με ελαφρά μυθιστορηματική μορφή, το 1907, με έναν τίτλο που τα λέει όλα: *Μαρτύρων και Ηρώων Αίμα*.

Έναν χρόνο αργότερα ήρθε η επανάσταση των Νεότουρκων, η οποία πρώτα κηρύχθηκε στη Θεσσαλονίκη, στις 10 Ιουλίου 1908. Διακηρύχθηκαν ίσα δικαιώματα για όλες τις ομάδες των υπηκόων που αποτελούσαν τον πληθυσμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ανακοινώθηκαν εκλογές για ένα νέο κοινοβούλιο στην Κωνσταντινούπολη –αναβιώνοντας μια πρωτοβουλία που είχε ξεκινήσει τη δεκαετία του 1870, πριν καταργηθεί από τον σουλτάνο. Αιώνες απολυταρχίας έφθναν στο τέλος, με τον Σουλτάνο Αμπντούλ Χαμίτ να εκθρονίζεται τον επόμενο χρόνο (1909).

Ο Δραγούμης που υπηρετούσε τότε στην πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης, σημείωσε στο ημερολόγιό του: «Καταργείται η Μεγάλη Ιδέα και πολιτική αποκατάσταση του Ελληνισμού είναι ή ένωση της φυλής σ' ένα κράτος πιο συμμαζεμένο από το βυζαντινό [...] Το τουρκικό κράτος έχει πρωτεύουσα την πρωτεύουσα του βυζαντινού και, όσο υπάρχει το κράτος αυτό, θα είναι και ελληνική πρωτεύουσα του βυζαντινού η Πόλη, προπάντων τώρα που έχει σύνταγμα (ή δήθεν σύνταγμα) η Τουρκία»⁵.

Για τα επόμενα τέσσερα χρόνια, σε συνεργασία με έναν άλλον παλαίμαχο της προξενικής υπηρεσίας στη Μακεδονία, τον Αθανάσιο Σουλιώτη-Νικολαΐδη, ο Δραγούμης θα υποστηρίξει τις ημιεπίσημες ελληνικές προσπάθειες για εξεύρεση κοινών σημείων με το κίνημα των Νεότουρκων. Επρόκειτο για μια εποχή που Έλληνες βουλευτές συμμετείχαν ενεργά στο προσφάτως επανασυσταθέν οθωμανικό κοινοβούλιο. Σύμφωνα με κοινή δήλωση που εξέδωσαν λίγο μετά την ανάληψη των καθηκόντων τους, ο στόχος ήταν να συγκροτήσουν «... μετά των άλλων εθνών της κοινής πατρίδος το Συνταγματικόν Οθω-

4 I. Δραγούμης, *Ελληνικός Πολιτισμός* (1913), *Ίωνος Δραγούμη Έργα, Σειρά Β'*, Αθήνα 1927, 180.

5 I. Δραγούμης, *Ο ελληνισμός μου και οι Έλληνες* (1903-1909), *Ίωνος Δραγούμη Έργα, Σειρά Β'*, Αθήνα 1927, 144.

μανικόν Κράτος, συμμετέχον των αυτών καθηκόντων και δικαιωμάτων και συνεισφέρον το καθ' εαυτό προς ισχύν και ευημερίαν του Κράτους»⁶. Όλα αυτά είχαν τις ευλογίες του Δραγούμη. Πού ήταν τώρα η απαράβατη «εθνική ψυχή» των Ελλήνων;

Η μικρή πατρίδα

Η απάντηση βρίσκεται ίσως σε ένα φυλλάδιο, με τίτλο *Η μικρή πατρίδα* που είχε δημοσιεύσει ο Δραγούμης στην Κωνσταντινούπολη, την παραμονή της επανάστασης των Νεότουρκων. Σε αυτό, όριζε τον Ελληνισμό ως μια «οικογένεια από ελληνικές κοινότητες»⁷. Η τοπική κοινότητα θα μπορούσε να είναι η εναλλακτική λύση στο συγκεντρωτικό κράτος. Καθώς εξελίσσονταν οι ιδέες και οι δραστηριότητές του, προκύπτει ότι ο κοινός παρονομαστής για τον εθνικιστή Δραγούμη ήταν η απειλή από αντίπαλα χριστιανικά έθνη και ανταγωνιστικούς εθνικισμούς. Αυτός είναι και ο λόγος που η «Οργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως» συνεργάστηκε με το οθωμανικό κράτος ενάντια στα βουλγαρικά και τα σερβικά συμφέροντα. Τα χριστιανικά κράτη ανταγωνίζονταν μεταξύ τους στο ίδιο έδαφος. Αντίθετα, σύμφωνα με την εκτίμηση του Δραγούμη, το οθωμανικό κράτος, αφού ιστορικά συγκροτήθηκε σε διαφορετική βάση, και τώρα φαινομενικά, τουλάχιστον, ακολουθούσε το δημοκρατικό σύστημα, θα μπορούσε να θεωρηθεί υπεράνω της διαμάχης. Ο τουρκικός εθνικισμός, η δύναμη που περισσότερο από κάθε άλλη θα άλλαζε το πρόσωπο της περιοχής μια δεκαετία αργότερα, δεν είχε ακόμα εμφανιστεί επίσημα – παρότι, εκ των υστέρων, οι πρώτες ενδείξεις ήταν ήδη αντιληπτές στην οθωμανική πρωτεύουσα από το 1912. Στο πολιτικό του όραμα για το μέλλον του Ελληνισμού, ο Δραγούμης έβλεπε ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε ακόμα να διαδραματίσει έναν σημαντικό ρόλο. Αντίθετα, για τους ίδιους τους Τούρκους δεν έτρεφε ιδιαίτερα φιλικά αισθήματα: θεωρούσε ότι ο στόχος ήταν «να ζήσει και να προκόψει το Ελληνικό Έθνος και να συγκυριαρχήσει με τον Τούρκο στην Ανατολή, παίρνοντας αγάλι αγάλι τη θέση του Τούρκου, για να γίνει ξανά το θάμα της Ανατολικής Αυτοκρατορίας»⁸. Τουλάχιστον δεν θα υπήρχαν άλλοι μάρτυρες, ήρωες και αίμα.

Ο Δραγούμης έγραφε αυτές τις αράδες στα τέλη του 1912· στο μεταξύ είχε μεσολαβήσει ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος καθιστώντας το πολιτικό του όραμα ανέφικτο. Είναι αξιοσημείωτο ότι αυτός ο αποφασιστικός και παθιασμένος υποστηρικτής του ελληνικού έθνους έστρεψε τώρα όλη του την οργή ενάντια στην κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου και ενάντια στις μεγάλες επιτυχίες των Βαλκάνιων συμμάχων σε βάρος των Οθωμανών στη Μακεδονία και τη Θράκη. Ο Δραγούμης θεωρούσε τη νίκη ως πύρρειο, και πάνω από όλα ως νίκη της στενόμευαλης προοπτικής του ελληνικού κράτους έναντι των ευρύτερων συμφερόντων του ελληνικού έθνους. Ναι, η Ελλάδα είχε κερδίσει εδάφη. Αλλά είχε επιλέξει τους λάθος συμμάχους (Βουλγαρία, Σερβία και Μαυροβούνιο) και είχε εναντιωθεί στον λάθος εχθρό (την Οθωμανική Αυτοκρατορία). Ως αποτέλεσμα, μεγάλο μέρος της Ηπείρου, της Μακεδονίας και της Θράκης, όπου από καιρό είχαν εγκατασταθεί ελληνικές κοινότητες, είχε πλέον χαθεί αφού τις περιοχές αυτές απορρόφησαν η Σερβία και η Βουλγαρία. Συγκεκριμένα στοιχεία θα άλλαζαν κατά τη διάρκεια του επόμενου έτους εξαιτίας της έκβασης του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου, αλλά οι αιτιάσεις του Δραγούμη θα παρέμεναν: το εδαφικό κέρδος για το κράτος σήμαινε αναπόφευκτα τη μόνιμη απώλεια

6 Κ. Σβολόπουλος, *Κωνσταντινούπολη 1856-1908: η ακμή του Ελληνισμού*, Αθήνα 1994, 23.

7 Ι. Δραγούμης, «Η μικρή πατρίδα», *Ο Νουμάς* 202 (11 Μαΐου 1908), επανεκτύπωση στο *Ίων Δραγούμης: 10 άρθρα του στο Νουμά, τακτοποιημένα και φροντισμένα από τον Δ. Π. Ταγκόπουλο*, Αθήνα 1920, 55-65 (65 παρατίθεται).

8 Βρούτος [Ίων Δραγούμης], «Τιμή και ανάθεμα», *Ο Νουμάς* 497 (29 Δεκεμβρίου 1912), επανεκτύπωση στο *Ίων Δραγούμης: 10 άρθρα του στο Νουμά, τακτοποιημένα και φροντισμένα από τον Δ. Π. Ταγκόπουλο*, Αθήνα 1920, 107-115 (108 παρατίθεται).

πολλών από αυτές τις ελληνικές κοινότητες, το συνολικό άθροισμα των οποίων έφτιαχνε τον «Ελληνισμό»?

Παρόλο που το επικριτικό αυτό άρθρο ήταν ανυπόγραφο ήταν γνωστό ότι συγγραφέας του ήταν ο Δραγούμης. Το άρθρο επίσης δεν ονομάζει τον Βενιζέλο, ο οποίος κατηγορείται ότι είχε πάει στον πόλεμο μόνο και μόνο για να σώσει την πρωθυπουργία του. Από ιστορική άποψη, αυτό είναι προδήλως άδικο. Και παρακάμπει το γεγονός ότι ο Βενιζέλος αναλάμβανε διαρκώς τεράστιους κινδύνους για την ασφάλεια του κράτους με σκοπό να εξυπηρετήσει αυτό που αντιλαμβανόταν ως το συμφέρον του ευρύτερου έθνους. Αλλά και η πικρία του Δραγούμη είναι κατανοητή: το πρόγραμμα για την προσέγγιση μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων που είχε προωθήσει η «Οργάνωση Κωνσταντινουπόλεως» ήταν πλέον χαμένη υπόθεση, είτε το αποδώσει κάποιος στα γεγονότα του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου ή στην εσωτερική δυναμική του κινήματος των Νεότουρκων.

Η ώρα του Βενιζέλου

Και έτσι αναπόφευκτα διευρύνθηκε το χάσμα μεταξύ του Βενιζέλου, ο οποίος ήταν επικεφαλής του Κόμματος των Φιλελευθέρων που είχε πρόσφατα θριαμβεύσει, και εκείνων, όπως ο Δραγούμης, που, για τον έναν ή τον άλλο λόγο, είχαν πικραθεί, ή πίστευαν ειλικρινά ότι το αλυτρωτικό πρόγραμμα του Βενιζέλου ήταν καταστροφικό για το έθνος ή το κράτος ή και τα δύο. Ο ίδιος ο Βενιζέλος φέρνοντας τον «Εθνικό Διχασμό» σε οριακό σημείο δήλωσε τη στιγμή της ρήξης του με τον βασιλιά Κωνσταντίνο, σχετικά με το ζήτημα της συμμετοχής της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό των Συμμαχικών Δυνάμεων (Αντάντ):

«Το Έθνος καλείται εν απουσία του Κράτους να ανταποκριθεί σε έναν εθνικό συναγερμό... Αφού το Κράτος προέδωκε τα καθήκοντά του, υπολείπεται εις το Έθνος να επιχειρήσει όπως επιτύχει το έργο, όπερ επεβάλλετο εις το Κράτος» (τα πλάγια δικά μας)⁹.

Σε διαφορετικές περιστάσεις, αυτά θα μπορούσαν κάλλιστα να είναι τα λόγια του Δραγούμη. Αλλά βρισκόμαστε στον Σεπτέμβριο του 1916. Ο Βενιζέλος βρισκόταν στην Κρήτη, καθ' οδόν προς την ίδρυση μιας Προσωρινής Κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη, όπου οι βρετανικές και γαλλικές δυνάμεις είχαν ήδη αναλάβει ουσιαστικά την εξουσία, επιδιώκοντας τους πολεμικούς στόχους των κρατών τους στο μέτωπο των Βαλκανίων. Ο δε Δραγούμης είχε αποχωρήσει από το διπλωματικό σώμα, έχοντας εκλεγεί βουλευτής Φλώρινας - στην παλιά πατρίδα της οικογένειάς του, τη Δυτική Μακεδονία.

Λιγότερο από τρεις μήνες αργότερα συνέβησαν τα «Νοεμβριανά». Στις 18 Νοεμβρίου 1916 ο βασιλιάς και η κυβέρνησή του στην Αθήνα πολιορκήθηκαν από βρετανικά, γαλλικά και ιταλικά πλοία αγκυροβολημένα στα ανοιχτά του Φαλήρου και του Πειραιά. Οι κυβερνήσεις της Αντάντ απαίτησαν τον πλήρη αποπλισμό του τμήματος αυτού της Ελλάδας που δεν τους είχε στηρίξει στις πολεμικές τους επιχειρήσεις. Μάχες ξέσπασαν στην Αθήνα. Αλλά μετά από ένα σύντομο επεισόδιο με τη συμμετοχή των στρατευμάτων της Αντάντ, όλες οι μάχες έγιναν μεταξύ των Ελλήνων. Εκείνοι που είχαν υποστηρίξει τον Βενιζέλο και την πολιτική του, ή έστω υπήρχαν υπόνοιες ότι ανήκαν στους συμπαθούντες, αποτέλεσαν τον στόχο του εξαγριωμένου όχλου, που τους θεώρησε υπεύθυνους για τις αυθαίρετες ενέργειες των ξένων δυνάμεων.

9 Βλ. προηγούμενη σημείωση.

10 Γ. Μαυρογορδάτος, 1915: Ο Εθνικός Διχασμός, Αθήνα 2015, 93, 217.

Η συνέχεια είναι γνωστή. Για οκτώ μήνες η Ελλάδα είχε δύο κυβερνήσεις, δύο εθνικές πρωτεύουσες και δύο ηγέτες, έναν στην Αθήνα κι έναν στη Θεσσαλονίκη. Χάρη στην ωμή επέμβαση των Δυνάμεων της Αντάντ ο Βενιζέλος επικράτησε. Τον Ιούνιο του 1917, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος αναγκάστηκε από τους Συμμάχους να εγκαταλείψει τη χώρα. Ο Βενιζέλος θα οδηγήσει την Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο το καλοκαίρι του 1917, με τα γαλλικά στρατεύματα στην Αθήνα να στηρίζουν την κυβέρνησή του. Τον Μάιο του 1918, τα ελληνικά συντάγματα διακρίθηκαν στη μάχη του Σκρά ντι Λέγκεν, μια από τις μάχες που οδήγησαν στην τελική διάσπαση του Βαλκανικού Μετώπου. Εν τω μεταξύ, κατά τη διάρκεια μιας οργισμένης αντίδρασης από τους βενιζελικούς, πολλοί εξέχοντες βουλευτές και πολιτικές προσωπικότητες που είχαν εναντιωθεί στον Βενιζέλο, συμπεριλαμβανομένου του Δραγούμη, εξορίστηκαν στο γαλλικό νησί της Κορσικής μέχρι το τέλος του Πολέμου.

Κατά τη γενική ανακωχή που έβαλε τέλος στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στις 11 Νοεμβρίου 1918, ένας θριαμβευτής Βενιζέλος ήταν ήδη καθ' οδόν για να εκπροσωπήσει τα συμφέροντα της χώρας του στη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης που θα ξεκινούσε επίσημα στο Παρίσι τον Ιανουάριο του επόμενου έτους. Η Ελλάδα είχε συμβάλει στη νίκη των Συμμάχων, έστω και την τελευταία στιγμή. Ο Βενιζέλος έσπευσε να διατυπώσει την αξίωσή του για μερίδιο στα λάφυρα. Κατά τη διάρκεια του επόμενου ενάμισι έτους, με υπομονετική διπλωματία, επιμονή και με επιδέξια τακτική, ο Βενιζέλος πέτυχε να εξασφαλίσει δύο τεράστια κέρδη για την Ελλάδα, τόσο σε έδαφος όσο και σε κύρος. Το πρώτο ήταν η εντολή να καταλάβει τη Σμύρνη και την ενδοχώρα της τον Μάιο του 1919. Το δεύτερο ήταν η Συνθήκη των Σεβρών, η οποία θα υπογραφόταν στην ομώνυμη πόλη, στα περίχωρα του Παρισιού, τον Ιούλιο του επόμενου χρόνου.

Ο τελευταίος χρόνος

Ο Δραγούμης είχε αποκλειστεί από την πολιτική ζωή της Ελλάδας για δύο χρόνια. Αλλά δεν είχε παραιτηθεί. Στις 14 Αυγούστου 1919, από την εξορία στη Σκόπελο, απηύθυνε το δεύτερο από τα δύο υπομνήματά του στη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης του Παρισιού¹¹. Δεν υπήρχε περίπτωση να ακουστούν οι ιδέες του στη Συνδιάσκεψη, καθώς ο Βενιζέλος ήταν επικεφαλής της επίσημης ελληνικής αντιπροσωπείας. Αλλά το δεύτερο αυτό υπόμνημα, γραμμένο έναν χρόνο πριν από τον θάνατό του, δηλώνει τις τελευταίες εξελίξεις του πολιτικού οράματος του Δραγούμη για το ελληνικό έθνος. Όταν έστειλε το υπόμνημα, τα ελληνικά στρατεύματα είχαν ήδη καταλάβει τη Σμύρνη. Ο Δραγούμης αντιτάχθηκε σθεναρά στην ενέργεια αυτή, όπως θα συνέχιζε να αντιτίθεται σε κάθε περαιτέρω επέκταση της ελληνικής κατοχής στη Μικρά Ασία. Όσο παράδοξο κι εάν φαίνεται σε εμάς εκ των υστέρων, οι εδαφικές διεκδικήσεις που κήρυττε εξ ονόματος του ελληνικού κράτους ήταν όλες σε βάρος των αντίπαλων Βαλκανικών εθνών. Υποστήριζε τη συγκυριαρχία της Κωνσταντινούπολης και της ζώνης των Στενών, τη δημιουργία ουσιαστικά μιας ουδέτερης περιοχής (όπως πράγματι θα ήταν για αρκετά χρόνια μετά). Αλλά το στοιχείο που προκαλεί τη μεγαλύτερη έκπληξη είναι το σχέδιο του Δραγούμη για τον Ελληνισμό της Μικράς Ασίας.

Παρά την προκλητική (όπως τη θεωρούσε) παρουσία των ελληνικών δυνάμεων κατοχής στην περιοχή της Σμύρνης, ο Δραγούμης επέμενε ότι το μέλλον βρισκόταν στη συνεργασία μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων. Οι πληθυσμοί ήταν τόσο μικτοί που ακόμα και το

¹¹ «Β΄ Υπόμνημα επί του ελληνικού ζητήματος προς την εν Παρισίοις Συνδιάσκεψιν της Ειρήνης» στο *Κοινότης, έθνος και κράτος: Γνώμαι του Ίωνος Δραγούμη*, επιμ. Φίλιππος Δραγούμης, Αθήνα 1923, 49-62.

δόγμα της εθνικής αυτοδιάθεσης, που υποστηριζόταν στη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης υπό την επιρροή του προέδρου Woodrow Wilson των ΗΠΑ, δεν μπορούσε να βασιστεί στην επικρατούσα πίσση για τη δημιουργία νέων εθνών-κρατών. Οι λαοί της Μικράς Ασίας ζούσαν μαζί υπό μια ενιαία διοίκηση από την εποχή της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης το 1453, αναφέρει ο Δραγούμης στο υπόμνημά του. Δεν έπρεπε να χωριστούν σε ξεχωριστές εθνικές διοικήσεις. Επρόκειτο για κάτι εντελώς αντίθετο προς αυτό που προσπαθούσε να επιτύχει ο Βενιζέλος, δηλαδή να επεκτείνει το ελληνικό κράτος ώστε να διεκδικήσει μέρος της Μικράς Ασίας. Μέσα από μια ενιαία διοίκηση, η οποία κατά τον Δραγούμη θα έπρεπε να είναι Τουρκική (αν και προσπερνάει βιαστικά το θέμα αυτό), κάθε ελληνική κοινότητα σε ολόκληρη την Μικρά Ασία θα έπρεπε να απολαμβάνει «τοπική αυτοδιοίκηση» (τη φράση αυτή τη γράφει στα αγγλικά)¹².

Πρόκειται για την τελευταία επεξεργασία του ιδανικού του Δραγούμη για τη «μικρή πατρίδα». Σύμφωνα με τη λογική του επιχειρήματος, θα διασφαλιζόταν η συνεχής ειρήνη και ευημερία κάθε ελληνικής κοινότητας – ενώ ευσεβής του πόθος ήταν τα δικαιώματα και η προστασία των κοινοτήτων να ελέγχονται αυστηρά και παντού από τη νεοσύστατη Κοινωνία των Εθνών. Οι Έλληνες αυτού του νέου τουρκικού κράτους θα συνέχιζαν να είναι, όπως ήταν για αιώνες, υπό την οθωμανική κυριαρχία, ένα «οργανωμένο έθνος» εντός ενός υπερεθνικού κράτους¹³. Και φυσικά η Κωνσταντινούπολη θα παρέμενε η έδρα του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Ένα χρόνο αργότερα, στις 28 Ιουλίου του 1920, ο Βενιζέλος υπέγραψε τη Συνθήκη των Σεβρών. Η Ελλάδα επρόκειτο να αποκτήσει την Ανατολική Θράκη, εκτός από την Κωνσταντινούπολη και τα Στενά, και μια μεγάλη έκταση γύρω από τη Σμύρνη. Έτσι θα γεννιόταν η νέα «Μεγάλη Ελλάδα», μια Ελλάδα «των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών». Και όπως ξέρουμε θα αποδεικνυόταν ότι επρόκειτο για μία χίμαιρα, όπως άλλωστε ήταν και η εναλλακτική πρόταση του Δραγούμη. Τόσο ο Βενιζέλος όσο και ο Δραγούμης θα διαψεύδονταν εξίσου από τα γεγονότα. Ο Δραγούμης μπορεί ευκολότερα να συγχωρεθεί, καθώς τρεις ημέρες μετά την υπογραφή της συνθήκης, στις 31 Ιουλίου, θα έπεφτε νεκρός, δολοφονημένος από βενιζελικές δυνάμεις ασφαλείας σε αντίποινα για την απόπειρα κατά της ζωής του Βενιζέλου στο Παρίσι το προηγούμενο βράδυ. Αυτό που κανένας από τους δύο άσπονδους αυτούς αντιπάλους δεν είδε να έρχεται ήταν η άνοδος του τουρκικού εθνικισμού, το κίνημα που καθοδηγήθηκε συστηματικά με τόσο λαμπρή επιτυχία από τον Μουσταφά Κεμάλ. Ο Δραγούμης και ο Βενιζέλος ήταν και οι δύο οραματιστές με τον τρόπο τους. Αλλά και οι δύο εξακολουθούσαν να βλέπουν τον κόσμο με τους όρους του τέλους του 19ου αιώνα. Η πραγματικότητα είναι ότι είχε περάσει η εποχή της υπερεθνικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ήταν η σειρά των Τουρκόφωνων Μουσουλμάνων να οργανωθούν σε ένα έθνος-κράτος, ακολουθώντας το παράδειγμα των Ελλήνων της δεκαετίας του 1820 και των άλλων Βαλκανικών λαών κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα.

Οι πολιτικές ταυτότητας (identity politics) μάλλον δεν είναι σήμερα πιο φωτισμένες ή λιγότερο άκαμπτες από ό,τι ήταν πριν από εκατό χρόνια. Αλλά η ζωή και η σταδιοδρομία του Ίωνος Δραγούμη, όταν γίνουν αντιληπτές στο πλαίσιο της εποχής του και του τόπου του, μπορεί να έχουν ακόμη κάτι να μας διδάξουν σχετικά με τον τρόπο που σχηματίζονται και εκφράζονται οι ταυτότητες αυτές - και πόσο επικίνδυνες μπορούν επίσης να είναι τέτοιες ιδέες για αυτούς που τολμούν να τις συλλάβουν.

12 «... ιδρυμένων, οπουδήποτε οι ελληνικοί κοινότητες παρουσιάζουσι συμπαγείς μάζας, αυτόνομων περιφερειών ή καντονίων απολαυόντων τοπικής αυτοδιοικήσεως (local self-government)». Βλ. προηγούμενη σημείωση, 57.

13 «... οι Έλληνες εν Τουρκία δεν αποτελούσιν, ως άλλα εθνικά στοιχεία, απλήν εθνότητα, αλλ' οργανωμένον έθνος απολαύον ωρισμένης εθνικής αυτονομίας» (πρωτότυπα πλάγια). Βλ. σημείωση 11, 57 (παρατίθεται), 60-61.

Αμφίσημο
καθήκον

Κοινωνία και Παιδεία

13

Κοινωνία και Παιδεία

Η κοινωνία και η παιδεία στην Ελλάδα του 19ου αιώνα. Η ανάπτυξη της δημοκρατίας και η σημασία της εκπαίδευσης για την προώθηση της κοινωνίας.

14

Μέγιστο την ελπίδα για το
United The Heart Generation

Η ελπίδα και η αλληλεγγύη στην κοινωνία. Η σημασία της αλληλεγγύης και της αλληλεπίδρασης στην κοινωνία.

A Victim of his Times: Ion Dragoumis and the Struggle for the “National Soul” of Greece*

by **Roderick Beaton**

*Emeritus Koraes Professor of Modern Greek & Byzantine History,
Language & Literature Department of Classics, King's College London*

Of all the many passions that guided the glittering and tragically short life of Ion Dragoumis, probably none was stronger than his commitment to what he called “Hellenism” and to championing the cause of the Greek nation in a rapidly changing world. The language that he used to express these, and some of the political and cultural assumptions that underlie them, certainly appear outdated today, at times even distasteful. But on closer inspection they turn out to be full of resonances that are as strong in the twenty-first century as they were at the beginning of the twentieth. Dragoumis wrote and acted, always, as a Greek (a “Hellene”). He was a nationalist, and proud of it. But the nation, for him and for many of his generation, was the expression of a collective identity. Dragoumis’s politics are *identity politics*. And once you recognise that, the gulf between the centuries is easily bridged. The geopolitics of Greece and the wider region have changed immeasurably and irreversibly since 1920. But the questions about national identity, how it is defined, and how it may be nurtured and protected by political action, have not gone away.

Dragoumis’s adult life was framed between two wars, each of which would end in a national calamity for Greece. The first was the brief, rash and disastrous war against the Ottoman Empire in the spring of 1897. Not yet twenty years old, Dragoumis experienced action at first hand. The collective sense of humiliation that followed would define a whole generation, and Dragoumis would become its spokesman. He died too soon to experience the even worse Asia Minor Catastrophe of 1922. But already he was bitterly opposed to the policy that would lead to that disaster, and had foreseen its likely consequences.

Dragoumis himself was a product of the Greek state. He had been born and educated in Athens, after all. But he never forgot that his family had originated outside the borders of that state – in the region of Kastoria, in western Macedonia. When defeat in 1897 brought the kingdom of Greece to the brink of collapse, in common with many others he began to take a wider view of what it meant to be Greek, and therefore of where the allegiances of his generation must lie in future. Since at least the 1840s, every Greek politician and most Greeks in ordinary walks of life had bought into the “Grand Idea” – to expand the borders of the Greek state so as to bring more and more Greeks within them. Suddenly, with the war of 1897, the “Idea” had collided with reality. It had been the Ottomans who invaded Greek territory, not the other way round. This called for a rethink. There were

* A version of this paper was delivered orally on October 15, 2020 at the opening of the exhibition *Ion Dragoumis: Between East and West. One Hundred Years After His Assassination*. The talk is available online (www.ascsa.edu.gr).

those for whom the integrity of the state was paramount. Nothing, in future, must put at risk the precious gains that had been made in the 1820s, and incrementally built up since. But others, including Dragoumis, turned against the very concept of the Greek state: “It was the *state* that had been defeated, not the *nation*”.¹ And so, as can be seen in hindsight, was born the tension that would lead to the “National Schism”, almost two decades later.

The National Soul

The question “What is a nation?” was a topical one elsewhere in Europe at this time. In France, the historian, philosopher and public intellectual Ernest Renan had published an essay with that title in 1882. France had experienced defeat twelve years earlier, in the Franco-Prussian war, and this had provoked an upheaval in public attitudes very similar to what happened in Greece in the aftermath of 1897. This was the occasion for Renan to dissect the prevailing assumptions about what constituted a nation. His conclusion was that no combination of race, language, religion, shared interests or shared space was enough – and Renan’s critique has become a founding text for modern studies of nationalism to this day. The solution that he proposed has stood the test of time less well. What truly defines a nation, Renan concluded, was nothing less than the “national soul”.²

These ideas were shortly afterwards greatly amplified for a Greek readership by the expatriate Greek living in Paris, Jean Psychari, who in the same year as Renan’s essay was published married the philosopher’s daughter. Six years later, in 1888, the passionate diatribe on the Greek language and the Greek nation, *My Journey*, appeared in Greek under the name of “Psycharis” (no first name). More or less the first book to be published in demotic Greek in the capital of the Greek Kingdom, *My Journey* is always associated with the “Language Question” and the campaign to promote demotic, in which Dragoumis would later play a leading role. But it is just as much about the Greek nation. And it is evident that Psycharis had very much absorbed the ideas of his father-in-law:

“When I write “I”, it’s a figure of speech; “I” am nothing. What matters is the *national soul*. I’ve tried to see here and there what this soul has within it. When I speak of myself, it’s others I have in mind” (emphasis added).³

Psycharis was still active, in Paris, when Dragoumis took up his pen a little over a decade later. But it was Dragoumis, along with another, even more extreme, visionary, Pericles Giannopoulos, who carried forward these mystical ideas into the new century. The way Dragoumis saw it, the nation and the state were like a garment and its wearer. The Greek nation had clothed itself in the garb of many different political systems in its three-thousand-year history. The present kingdom was just the latest of these. All were transitory and ultimately expendable. What mattered was the *nation*.⁴ But the concepts of “Greekness”, or the Greek “national soul”, that both Dragoumis and Giannopoulos promoted, have no counterpart in the ancient or Byzantine tradition: they derive, via Psycharis, from late-nineteenth-century France.

1 G. Augustinos, *Consciousness and History: Nationalist Critics of Greek Society, 1897–1914*, New York 1977, 26, quoting (in English translation) Neoklis Kazazis in *Ellinismos* 1 (1899), 7–8 (emphasis added).

2 E. Renan, “What is a nation?” in S. Woolf (ed.), *Nationalism in Europe, 1815 to the Present: A Reader*, London 1995, 48–60.

3 Psycharis, *Το ταξίδι μου*, Athens 1888, p. δ’ (Δυό Λόγια).

4 “Το κράτος είναι το ποκάμισο που μπορεί να φορέσει ένα έθνος, άξιο για πολιτική αυθυπαρξία και που κάποτε δεν το σκεπάζει ολάκερο,” I. Dragoumis, *Ελληνικός Πολιτισμός* (1913), in *Ίωνος Δραγούμη Έργα, Σειρά Β’*, Athens 1927, 180.

Martyrs' and Heroes' Blood

At first sight there appears to be a contradiction between these views and Dragoumis's active support for the "Macedonian Struggle". After all, on the ground, that conflict was driven by the strategic aim of annexing to the Greek state as much as possible of the region from the Ottoman Empire, while at the same time frustrating the competing claims of Serbia and Bulgaria. Working through the consulates, which were the official form of representation for the Greek state in the towns of Bitola, Plovdiv and Serres, Dragoumis aided the Greek irregular forces that were fighting an undeclared guerrilla war, from 1904 to 1908. He was not reticent about his views or his activities, either: while still serving as a consular official he published an account of them, in only lightly fictionalised form, in 1907, under a title that says it all: *Martyrs' and Heroes' Blood*.

A year later came the revolution of the Young Turks that was first proclaimed in Thessaloniki on 10/23 July 1908. Equal rights were proclaimed for all the subject groups that made up the population of the Ottoman Empire. Elections for a new parliament in Constantinople were announced – reviving an initiative that had begun back in the 1870s before being abolished by the sultan. Now, centuries of autocracy were over. And Sultan Abdul Hamid would be deposed the next year. Dragoumis at the time was serving in the embassy in Constantinople. In his diary, he noted: "The Grand Idea is at an end". The political future of Hellenism must now lie "in a state more restricted than Byzantium". And he went on:

"The Turkish [Ottoman] state has the same capital city as Byzantium used to, and for as long as that state exists, the City [Constantinople] will be a Greek capital city also, especially now that Turkey has (or claims to have) a constitution."⁵

For the next four years, working together with another veteran from the consular service in Macedonia, Athanasios Souliotis-Nikolaïdis, Dragoumis would support semi-official Greek efforts to find common ground with the Young Turk movement. This was a time when Greek deputies participated actively in the newly reconstituted Ottoman parliament. Their aim, according to a joint statement issued shortly after taking up their seats, was "to establish, along with other nationalities of our common fatherland [i.e. the Ottoman Empire], the Constitutional Ottoman State, participating in the same duties and rights and genuinely contributing to the strength and wellbeing of the State".⁶ All this had the blessing of Ion Dragoumis. Where, now, was the inalienable "national soul" of the Hellenes?

The Little Fatherland

The answer perhaps lies in another pamphlet that Dragoumis had published earlier, in Constantinople, on the eve of the Young Turk revolution. Entitled "The little fatherland" (*patrida*), it defined "Hellenism" (the totality of the Greek people) as "a family of Greek communities".⁷ The local community could be the alternative to the centralising state. As

5 I. Dragoumis, *Ο ελληνισμός μου και οι Έλληνες* (1903–1909), in *Ίωνος Δραγούμη Έργα, Σειρά Β΄*, Athens 1927, 144.

6 K. Svolopoulos, *Κωνσταντινούπολη 1856-1908: η ακμή του Ελληνισμού*, Athens 1994, 23.

7 "Ο Ελληνισμός είναι μια οικογένεια από ελληνικές κοινότητες," I. Dragoumis, «Η μικρή πατρίδα», *Ο Νουμάς* 202 (11 May 1908), reprinted in *Ίων Δραγούμης: 10 άρθρα του Νουμά, τακτοποιημένα και φροντισμένα από τον Δ. Π. Ταγκόπουλο*, Athens 1920, 56–65 (65 quoted).

his ideas and his activities evolved, it emerges that the common denominator, for Dragoumis the nationalist, is the threat from rival nations and rival nationalisms. This is why the "Constantinople Organization" cooperated with the Ottoman state *against* Bulgarian and Serbian interests. The Christian states were competing on the same ground as each other; the Ottoman state, historically constituted quite differently, and now at least nominally democratic, could be seen as above and beyond the fray. Turkish nationalism, the force that more than any other would change the face of the region a decade later, had not yet taken hold – although, at least in hindsight, the first stirrings were already clearly to be seen in the Ottoman capital by 1912. In Dragoumis's political vision for the future of Hellenism, there was a continued and important role still to be played by the Ottoman Empire. His opinion of the Turks was not an especially benign one: the aim, as he saw it, was "for the Greek Nation to live and prosper and jointly with the Turks to dominate the East, while gradually easing the Turks out of the picture, so that one day the miracle of the Eastern [Byzantine] Empire would live again".⁸ But at least there were to be no more martyrs, heroes, or blood.

By the time Dragoumis wrote these words, at the end of 1912, the First Balkan War had intervened to make it already an impossible project. Remarkably, this determined and passionate advocate of the Greek *nation* now turned all of his ire against the government of Eleftherios Venizelos and against the astonishing successes of the Balkan allies at the expense of the Ottomans in Macedonia and Thrace. Dragoumis presents the victory as a pyrrhic one, and above all as a victory of the narrow perspective of the Greek state over the wider interests of the Greek nation. Yes, Greece has made territorial gains. But it has picked the wrong allies (Bulgaria, Serbia and Montenegro) and gone against the wrong enemy (the Ottoman Empire). As a result, much of Epiros, Macedonia and Thrace, where Greek communities had long been established, had now been lost to the competing nationalist ambitions of Serbia and Bulgaria. In the event, much of the detail that Dragoumis complains about would be changed during the next year, by the outcome of the Second Balkan War. But the grounds for his complaint would remain: territorial gain for the *state* inevitably meant the permanent loss of many of those Greek communities whose sum total added up to "Hellenism".⁹

Although this polemical article was unsigned, it seems to have been an open secret that Dragoumis was the author. The article does not name Venizelos either. It is a bitter and angry piece, and it includes the allegation that Venizelos had only gone to war to save his own political skin. From a historical point of view, this is manifestly unfair. And it also rides roughshod over the fact that Venizelos consistently took enormous risks with the security of the state in order to serve what he perceived as the interests of the wider nation. But Dragoumis's bitterness was understandable too: whether one puts it down to the events of the First Balkan War, or to the internal dynamics of the Young Turk movement by 1912, the programme for the kind of rapprochement between Greeks and Turks that had been pushed by the "Constantinople Organization" was now dead in the water.

8 Brutus [Ion Dragoumis], "Τιμή και ανάθεμα," *Ο Νουμάς* 497 (29 December 1912), reprinted in *Ίων Δραγούμης: 10 άρθρα του στο Νουμά, τακτοποιημένα και φροντισμένα από τον Δ. Π. Ταγκόπουλο*, Athens 1920, 107-115 (108 quoted).

9 See previous note.

Venizelos and the “National Schism”

And so, inexorably, the gulf widened between Venizelos, at the head of his newly triumphant Liberal Party, and those, like Dragoumis, who for one reason or another harboured a grudge, or who sincerely believed that Venizelos’s irredentist programme was destructive to the nation, or the state, or both. Venizelos himself declared, at the time when he broke with King Constantine, over the issue of whether to join with the Entente in the First World War, bringing the “National Schism” to a head:

“The *Nation* is called, in the absence of the *State*, to answer a national emergency. [...] Whereas the *State* has betrayed its obligations, it remains to the *Nation* to act in order to achieve the task assigned to the *State*” (emphasis added).¹⁰

In different circumstances, this could as well have been Ion Dragoumis speaking. But this was September 1916. Venizelos was in Crete, on his way to set up a Provisional Government in Thessaloniki, where British and French forces had already in effect taken over, in pursuit of their countries’ war aims on the Balkan Front. And Dragoumis had left the civil service and won election as Member of Parliament for Florina – in his family’s old *patrida* of western Macedonia.

Less than three months later came the *Noemvriana* (November events), which according to the western calendar actually began on December 1st. The king and his government in Athens were besieged by British, French and Italian ships anchored off Phaleron and Piraeus. The Entente governments demanded the total disarmament of that part of Greece that had not joined them in the war effort. Fighting broke out in Athens. But after a brief episode involving Entente troops, the fighting was all Greek on Greek. Those who had supported Venizelos and his policies, or were even suspected of sympathising with them, were targeted by furious mobs, who held them responsible for the high-handed action of the foreign powers.

The sequel is well known. For eight months Greece had two governments, two national capitals, and two leaders, one in Athens, the other in Thessaloniki. It was only blatant intervention by the Entente Powers that brought Venizelos out on top. In June 1917, King Constantine was forced by the Allies to leave the country. Venizelos led Greece into the World War in the summer of 1917, while French troops arrived in Athens to shore up his government. In May 1918, Greek regiments distinguished themselves at the battle of Skra di Legen, one of a series of battles that led to the final breakthrough on the Balkan Front. In the meantime, in the course of a furious backlash by supporters of Venizelos, many prominent parliamentarians and political figures who had opposed him, including Dragoumis, were exiled to the French island of Corsica until after the war ended.

By the time of the general armistice that brought the First World War to an end on 11 November 1918, a triumphant Venizelos was already on the way to represent his country’s interests at the Peace Conference that would begin formally in Paris in January the next year. Greece had made its contribution to the allied victory, even if only by the skin of its teeth. Venizelos was in early with his claim for a share of the spoils. Over the next year and a half, through patient diplomacy, persistence and adroit footwork, he would go on to secure two huge gains for Greece, both in territory and in prestige. One was the mandate

¹⁰ G. Mavrogordatos, 1915: ο Εθνικός Διχασμός, Athens 2015, 93, 217.

to occupy Smyrna and its hinterland in May 1919. The second was the Treaty of Sèvres, which would be signed in the town of that name, not far from Paris, just over a year later.

The Final Year

Dragoumis had been sidelined from political life in Greece for two years. But he had not given up. On 14 August 1919, from a retreat on the island of Skopelos, he addressed the second of two memoranda to the Paris Peace Conference.¹¹ Needless to say, there was no possibility that his ideas would reach the floor of the conference, since Venizelos was in charge of the official Greek delegation. But this second memorandum, written almost a year before his murder, provides a remarkable insight into how Dragoumis's political vision for the Greek nation had developed during the years of the "National Schism". By this time, Greek troops were already occupying Smyrna. Dragoumis fiercely opposed that step, as he would continue to oppose every further extension of the Greek occupation in Anatolia. Even now, extraordinarily as it must seem to us with hindsight, the territorial claims that he urged on behalf of the Greek state are all at the expense of rival European nations. Constantinople and the zone of the Straits, he argued, should be a condominium, essentially a neutral area (as indeed it would be for a number of years thereafter). But the most surprising element of all is Dragoumis's blueprint for Anatolia and its widely dispersed Greek communities.

Even now, and despite the aggravating presence of a Greek occupation force in western Anatolia, Dragoumis insisted that the future must lie in collaboration between Greeks and Turks. Populations were so mixed, he argued, that the doctrine of national self-determination that at the time was still being pursued at the conference under the influence of President Woodrow Wilson of the USA, could not be based on the prevalent push for the creation of new nation-states. The peoples of Anatolia have lived together under a single administration since the Ottoman conquest of 1453, he goes on. They should not be broken up into separate national administrations. This was the absolute antithesis of what Venizelos was trying to do, which was to carve out an extension of the Greek state in western Anatolia. Within a single jurisdiction, which Dragoumis concedes must be Turkish, although he rather elides this point, every Greek community within the whole sub-continent of Anatolia must enjoy "local self-government" (he writes this phrase in English).¹²

This is the final elaboration of his ideal of the "small fatherland" (*patrida*). According to the logic of the argument, it would guarantee the continued peace and prosperity of every community of Greeks – and, as he rather touchingly also insists, the rights and protections it affords must be rigorously and everywhere policed by the newly created League of Nations. The Greeks of this new Turkish state would continue to be, as they had been for centuries under Ottoman rule, an "organised nation" within a supranational state.¹³ And of course Constantinople would remain the seat of the Ecumenical Patriarchate of the Orthodox Church.

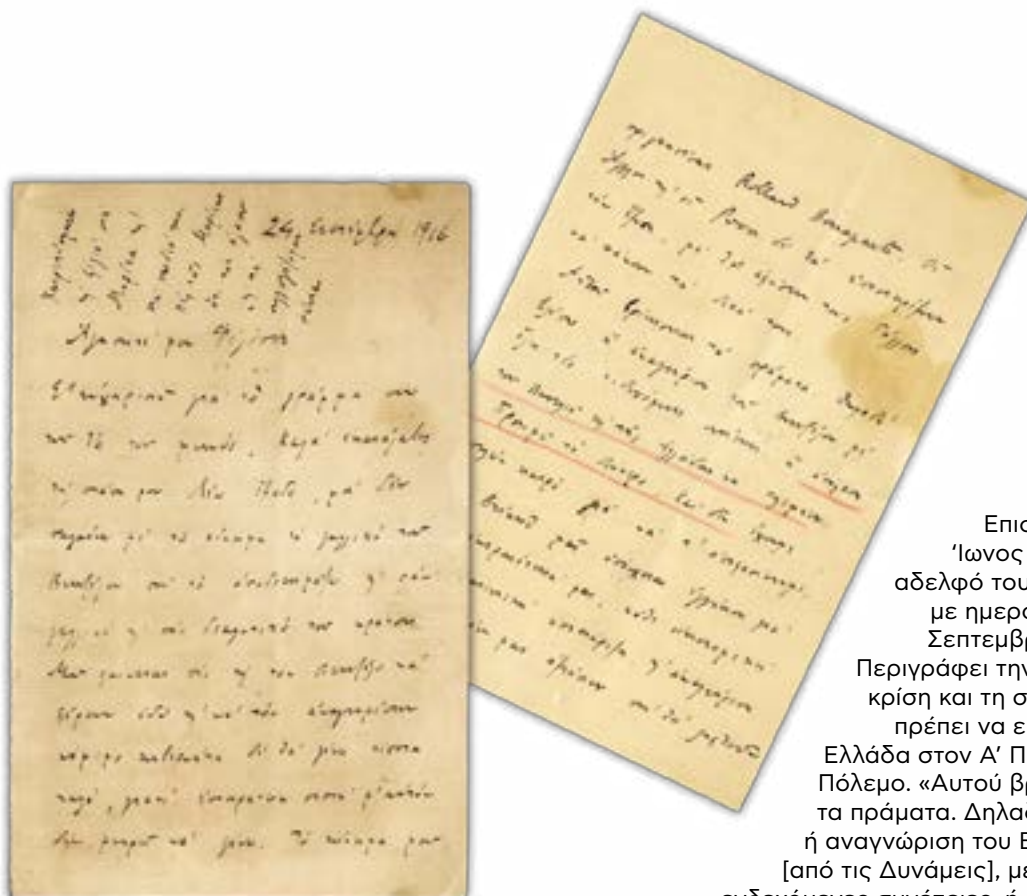
11 "Β' Υπόμνημα επί του ελληνικού ζητήματος προς την εν Παρισίοις Συνδιάσκεψιν της Ειρήνης" [Second memorandum on the Greek Question addressed to the Paris Peace Conference], in *Κοινότης, έθνος και κράτος: Γνώμαι του Ίωανος Δραγούμη*, ed. Philippos Dragoumis, Athens 1923, 49-62.

12 "... ιδρυμένων, οπουδήποτε αι ελληνικά κοινότητες παρουσιάζουσι συμπαγείς μάζας, αυτόνομων περιφερειών ή καντονίων απολαούτων τοπικής αυτοδιοικήσεως (local self-government)". See previous note, 57.

13 "... οι Έλληνες εν Τουρκία δεν αποτελούσιν, ως άλλα εθνικά στοιχεία, απλήν εθνότητα, αλλ' οργανωμένον έθνος απολαούν ωρισμένης εθνικής αυτονομίας," (original emphasis). See note 11, 57 (quoted), 60-61.

A year later, on 10 August 1920, Venizelos signed the Treaty of Sèvres. Greece was to gain the eastern part of Thrace, short of Constantinople and the Straits, and a large swathe of territory around Smyrna. This was the new "Great Greece," a Greece "of two continents and five seas." And of course it would prove as much of a mirage as Dragoumis's alternative. Both Venizelos and Dragoumis would be proved equally wrong by events. And both had the same blind spot. Dragoumis had the greater excuse, because three days after the signing of the treaty he was dead, killed by Venizelist security forces in reprisal for an attempt on the life of Venizelos in Paris the evening before. What neither of these bitter rivals saw coming was the rise of Turkish nationalism, the movement led with such brilliant tactical success by Mustafa Kemal. Dragoumis and Venizelos were both visionaries in their way. But both still saw the world in the terms of the late nineteenth century. The reality was that the supra-national Ottoman Empire had had its day. It was the turn of Turkish-speaking Muslims to organise themselves into a nation-state, following the example of the Greeks in the 1820s, and every other Balkan people since.

Identity politics have not necessarily become any more enlightened or any more generous towards outsiders than they were a hundred years ago. But the life and career of Ion Dragoumis, understood in the context of his time and place, may yet have something to teach us about how such identities are formed and expressed – and indeed how deadly, too, can be such ideas to those who dare to think them.

Επιστολή του Ίωνος προς τον αδελφό του Φίλιππο, με ημερομηνία 24 Σεπτεμβρίου 1916. Περιγράφει την πολιτική κρίση και τη στάση που πρέπει να επιδείξει η Ελλάδα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. «Αυτού βρίσκονται τα πράματα. Δηλαδή βλέπω ή αναγνώριση του Βενιζέλου [από τις Δυνάμεις], με όλες τις ενδεχόμενες συνέπειες, ή απόφαση του Βασιλιά κ[αι] της Ελλάδας να πολεμήσει. Προτιμώ το δεύτερο. Και δεν έχουμε πολύ καιρό για να αποφασίσουμε».

9

Απο τη Βουλή στην εξορία From Parliament to Exile

Εκείνη την εποχή (1940) η κατάσταση της Ελλάδας ήταν κρίσιμη. Η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή, που είχε σχηματιστεί τον Ιανουάριο του 1940, αντιμετώπιζε την εισβολή των Ιταλών στην Ελλάδα. Η κυβέρνηση του Καραμανλή αντιμετώπιζε την εισβολή των Ιταλών στην Ελλάδα. Η κυβέρνηση του Καραμανλή αντιμετώπιζε την εισβολή των Ιταλών στην Ελλάδα.

Το διάστημα που η Ελλάδα βρισκόταν στην εξορία, η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή αντιμετώπιζε την εισβολή των Ιταλών στην Ελλάδα. Η κυβέρνηση του Καραμανλή αντιμετώπιζε την εισβολή των Ιταλών στην Ελλάδα.

Η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή αντιμετώπιζε την εισβολή των Ιταλών στην Ελλάδα. Η κυβέρνηση του Καραμανλή αντιμετώπιζε την εισβολή των Ιταλών στην Ελλάδα.

Η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή αντιμετώπιζε την εισβολή των Ιταλών στην Ελλάδα. Η κυβέρνηση του Καραμανλή αντιμετώπιζε την εισβολή των Ιταλών στην Ελλάδα.

Η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή αντιμετώπιζε την εισβολή των Ιταλών στην Ελλάδα. Η κυβέρνηση του Καραμανλή αντιμετώπιζε την εισβολή των Ιταλών στην Ελλάδα.

Η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή αντιμετώπιζε την εισβολή των Ιταλών στην Ελλάδα. Η κυβέρνηση του Καραμανλή αντιμετώπιζε την εισβολή των Ιταλών στην Ελλάδα.

Η κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή αντιμετώπιζε την εισβολή των Ιταλών στην Ελλάδα. Η κυβέρνηση του Καραμανλή αντιμετώπιζε την εισβολή των Ιταλών στην Ελλάδα.

ISBN 978-960-7067-10-4

www.ascsa.gr